

Om læring og indsigt fra krig (Særunummer af Fra Krig og Fred)

Dansk Militærhistorisk Kommission og Forsvarsakademiet

Bind I

Artikel:

Å skyte eller ikke skyte? 9. april og militært lederskab i kryssilden

Forfatter:

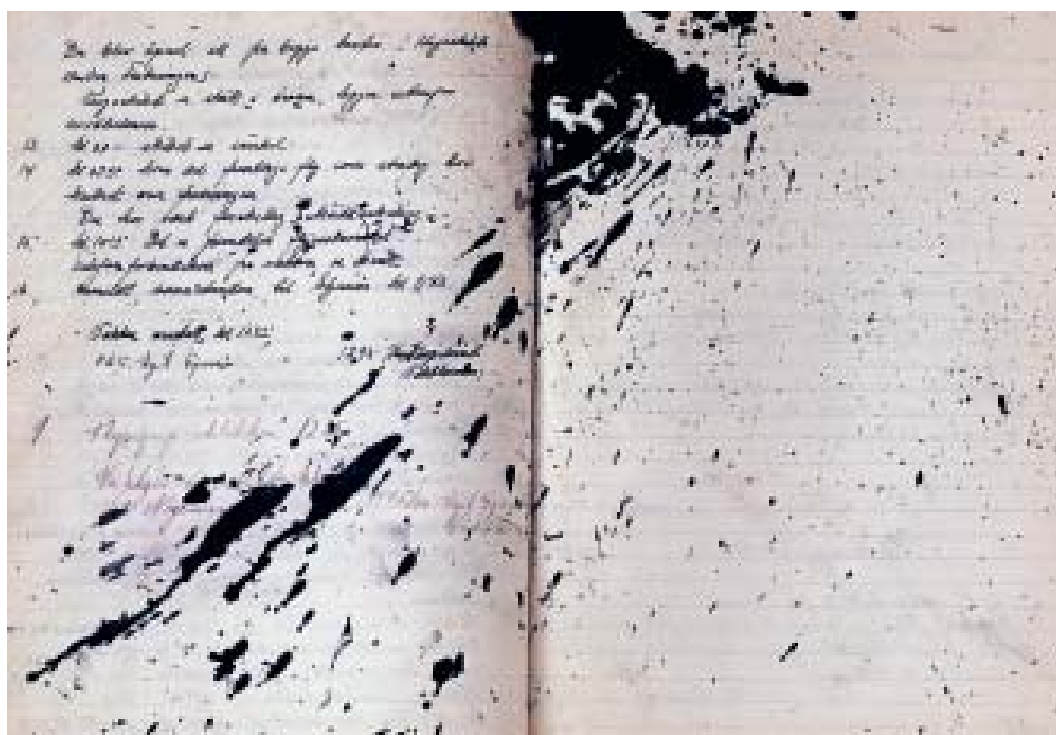
Harald Høiback©

Søgeord:

9. april; Anden Verdenskrig; Blücher; Danmark; Eriksen; Hansestadt Danzig; Koth; Middelgrundsforsæt; Munch; Neutralitetskrænkelser; Norge; Oscarsborg; Tyskland

Å skyte eller ikke skyte? 9. april og militært lederskap i kryssilden

I morgengryet 9. april 1940 slo ekkoet fra et kraftig skudd mellom husveggene i småbyen Drøbak ca. 30 kilometer sør for Oslo.¹ Like etter brøt det ut et inferno av lys og lyd. John Lucaks skriver i sin bok *The Duel* at skuddet fortjener å bli hørt over hele kloden.² Det skuddet reddet den frie verden. De fleste vil finne påstanden drøy, men Lucaks' poeng er at det var den tannløse håndteringen av det britiske felttoget i Norge som gjorde at folk gikk lei Chamberlain. Uten skuddene fra Oscarsborg ville det ikke blitt noe britisk felttog i Norge, og langt mindre et mislykket et. Churchill hadde minst like mye skyld for britenes fadese i Norge som Chamberlain, og mente selv at det var et mirakel at han overlevde fiaskoen

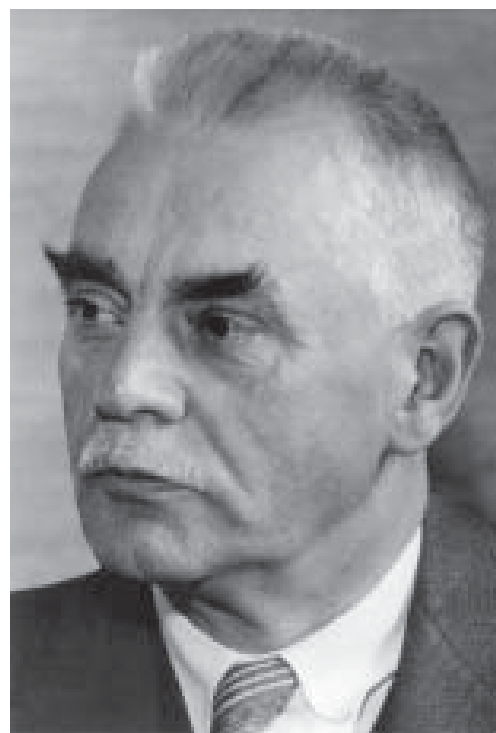
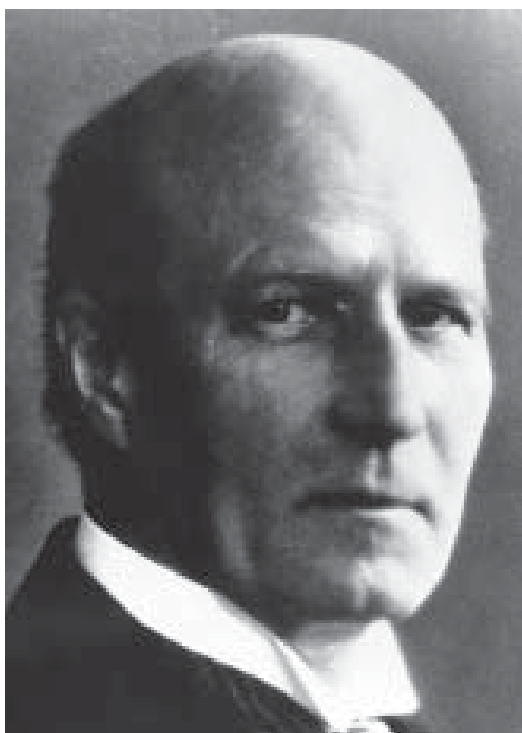
Vaktprotokollen fra Oscarsborg festning 9. april 1940. Den gir et inntrykk av de dramatiske hendelser da Blücher ble senket. Blekkflekken vitner også om hvor kraftig kanonrystelsene var. (Riksarkivet).

politisk, men like fullt: «The Norwegian campaign brought Churchill to power. Without that shot from Oscarsborg the blame might have fallen on Churchill rather than on Chamberlain.»³

Samme morgen som kommandanten på festningen, oberst Birger Eriksen, ga ordre om ild mot inntrengende fartøy ved Oscarsborg, forble kanonene på Middegrundsfortet utenfor København tause. Om skuddet som lød over Oslofjorden fortjener å bli hørt, fortjener også det skuddet å bli hørt som *ikke* ble avfyrt ved København. Mens det ene kystfortet skrev seg inn i nasjonens historie skled det andre stille inn i historiens tåke. Hva var det som gjorde at den norske kommandanten reagerte så resolutt annerledes enn sine danske yrkesbrødre i sør?

Den periodemessige, politiske, geografiske, teknologiske og militære ramme

Danmark og Norge har naturligvis mye til felles som sikkerhetspolitiske aktører. De er begge stater med et relativt beskjedent innbyggertall, og størrelsen på deres militære styrker har de siste 150 år ikke vært egnet til å skremme noen av deres naboer. Sett fra de store hovedsteder i Europa ligger landene også relativt perifert plassert på kartet, og om vi holder sønderjyder og norske og danske sjøfolk utenfor, gikk begge land klar av første verdenskrig. Etter 1918 ble den fremste sikker-

Peter Munch (Scanpix) og Halvdan Koht (Oslo Museum)

hetspolitiske oppgaven i både Danmark og Norge å holde nasjonen utenfor om de europeiske stormaktene igjen skulle havne i krig. Det fremste middelet i den strategien var å være alliansefrie i fred og nøytrale i en eventuell krig.

Danmark og Norge hadde også det til felles at deres sikkerhetspolitikk, for å bruke et moderne ord, i praksis ble styrt av én person, hhv utenriksminister Peter Munch og utenriksminister Halvdan Koht. Munch (1870-1948) representerte det sosialliberale partiet Radikale Venstre, og hadde posten som utenriksminister fra 1929 til 1940 i en koalisjonsregjering ledet av sosialdemokraten Thorvald Stauning. Koht (1873-1965) satt i en ren Arbeiderpartiregjering under ledelse av statsminister Johan Nygaardsvold, og hadde posten fra 1935 til 1941. De var begge historikere, men Munch var gjennom et langt politikerliv, som inkluderte mer enn 30 år i Folketinget, mangeårig partilederskap og flere ulike statsrådposter, en langt større politisk kraft i Danmark, enn det Koht var i Norge. For sistnevnte var partipolitikk bare en liten del av hans virke- og interessefelt.

Selv om aktørene, utfordringene og løsningene tilsynelatende lignet hverandre i dansk og norsk sikkerhetspolitikk i mellomkrigstiden, var det også mye som skilte dem. Deres nasjonale historie og selvforståelse var for eksempel ganske ulik. Mens Danmark hadde vært en sikkerhetspolitisk aktør i nær tusen år, og i perioder hatt betydelige stormaktsambisjoner, hadde Norge i 1940 kun 35 år bak seg som selvstendig rike. Norge var ikke en like etablert stat som Danmark, og alle nordmenn i ledende stillinger i 1940 hadde opplevd 1905, hvor Norges selvstendighet hadde stått på spill.

Om selvbildet var ulikt, var også trusselbildet forskjellig. Satt på spissen; der Norge næret én stor frykt, nemlig å bli dratt ufrivillig inn i en krig mellom stormakter, hadde Danmark tre sikkerhetspolitiske utfordringer. De hadde en grensetvist med Tyskland, de hadde misfornøyde tyskere innenfor sine grenser, og de hadde som Norge en frykt for å bli trukket uforvarende inn i en storkrig.

Danmarks sikkerhetspolitiske stilling

Danmarks sikkerhetspolitiske hovedutfordring, deres uavklarte landegrense mot Tyskland, hadde lange historiske røtter. Den siste krigen Danmark hadde utkjempet, i 1864 mot Preussen og Østerrike, hadde nettopp handlet om hvor grensen mellom Danmark og Tyskland skulle gå. Den krigen tapte Danmark, men etter det tyske nederlaget i 1918 og den påfølgende Versailles-freden i 1919, ble det i 1920 i tråd med president Woodrow Wilsons prinsipper om folkenes selvbestemmelsesrett, avholdt folkeavstemninger i Slesvig, noe som førte til at grensen mellom Danmark og Tyskland ble flyttet sørover. Avstemningen ga et heldig utfall for Danmark, men Danmark ble med det et av de land i Europa som hadde et tysk mindretall innenfor sine grenser etter at Versaillestraktaten hadde tegnet tysklandskartet på nytt. Å gjøre noe med Tysklands «blødende» grenser var nettopp et av nazistenes hovedmål etter deres maktovertakelse i Tyskland i 1933.

Grenseutfordringen med Tyskland kunne ramme Danmark på prinsipielt to ulike måter. Grensen kunne bli utfordret lokalt, av den tyske befolkningen i om-

rådet, eller sentralt, fra Berlin. Om det skulle oppstå folkelig uro i Sønderjylland, kunne det derfor være vanskelig å slå fast om det skyldtes genuin lokal misnøye, eller om det var et spill styrt fra Berlin for å framprovosere en krise som kunne brukes som foranledning til å justere grensene.

Bunnet uroen i lokal misnøye, ville det være viktig å slå den ned så fort det lot seg gjøre. Som Peter Munch formulerte det i januar 1939: «der falder maaske et Skud, nogle Personer dræbes, og Sindene sættes dermed i bevægelse i Tyskland.»⁴ For å unngå en slik utvikling, hvor sinnene ble satt i bevegelse, måtte man ha sikkerhetsstyrker nok til å stagge lokalt rekrutterte gatebander og lokale SA-grupper i tide. Men om uroen skulle være sentralt styrt, ville en hardhendt dansk fremferd i grenseområdene nettopp være det påskuddet Hitler trengte for å krysse grensen med militærmakt for å beskytte undertrykte landsmenn. Av den grunn unnlot danske myndigheter bevisst å forberede militære forsvarsstillinger på dansk side av grensen.

Bunnplanken i dansk strategi var derfor å gjøre minst mulig med deres største sikkerhetspolitiske utfordring. Det var heller ikke ønskelig å forhandle med Tyskland om spørsmålet, og på den måten blåse liv i temaet. Som Søren Helstrup skriver: «regeringens politik gik først og fremmest ud på at skabe ro i Sønderjylland. Dette kom bl.a. til udtryk i form af regeringens officielle standpunkt: Grænsen lå fast, og det var der ikke grund til at diskutere nærmere.»⁵ Nå viser historisk forskning at Hitler aldri var interessert i å justere grensen mot Danmark, men det kunne ikke de samtidige danske politikere vite.⁶

I forhold til eventuelle britiske sjøoperasjoner i Østersjøen lå Danmark svært strategisk plassert som vokter av belter og sund. I samme rolle kunne Danmark ha låst hele den tyske Østersjøflåten inne. Danmarks sårbarhet overfor Tyskland gjorde det imidlertid uaktuelt å forsøke å stå i veien for tyske intensjoner og operasjoner. Om Danmarks oppførsel ikke falt i Berlins smak, kunne ingen stanse en tysk okkupasjon av Danmark. Det visste danskene og det visste britene, noe som i seg selv burde gjøre en tysk okkupasjon overflødig. Britene stilte seg ikke likegyldig til hvordan tyskerne behandlet sine naboer,⁷ men de aksepterte de geostrategiske naturlovene. Som Winston Churchill formulerte det februar 1940: «Danmark er så fryktelig nært Tyskland, at det ville være umuligt at bringe hjælp. Jeg ville i hvert fald ikke påtage mig at garantere Danmark».⁸ Helstrup skriver følgelig at det derfor: «ikke nyttede noget at forsøge at skabe et forsvar baseret på en engelsk interesse i at komme Danmark til hjælp.»⁹ Dette var også en erkjennelse som statsminister Stauning delte. I hans nyttårstale i dansk radio i januar 1940 sa han blant annet: «Vi kunde paa Grund af Landets Karakter ikke skabe et Forsvarsvæsen som andre Lande, selv om Viljen havde været til stede, og disse Forhold i Forening med den Uvilje imod Krig, som efterhaanden er udviklet i Befolkningen, har ført Danmark i en Stilling der umuliggør alle Forestillinger om effektivt Krigsberedskab.»¹⁰

Oppsummert kan danskernes strategi våren 1940 oppsummeres med at: «Tyskland under ingen omstændigheder måtte blive Danmarks fjende igjen.»¹¹ Strategien

var like lett å oppsummere for Norges del, men med motsatt fortegn. Med Kohts ord: «i lag med Hitler-Tyskland må vi aldri koma.»¹²

Norges sikkerhetspolitiske stilling

Norge er på grunn av sin beliggenhet helt avhengig av sjøverts forbindelser, og en krig mot Europas sterkeste sjømakt, Storbritannia, ville derfor være en katastrofe, slik det hadde vært sist Norge var i krig, som del av Danmark under Napoleonskrigen. Ingen i Norge kunne på 1930-tallet forestille seg en okkupasjon av hele landet. Det ble snakket om et såkalt «strategisk overfall», men det ville i så fall, antok man, begrense seg til at stormakter tok støttepunkter i Norge under en pågående storkrig i Europa.¹³ Dette var også i tråd med de tyske vurderingene etter utbruddet av krigen. Spesielt pekte Trondheim seg ut som et passende støttepunkt for tyske ubåtoperasjoner ut i Nordsjøen og Atlanterhavet.¹⁴ Men heller ikke det var særlig sannsynlig skal vi tro kommanderende admiral Henry Diesen, som i januar 1939 uttalte at: «Den som vil gjøre landgang hos oss — enten på Sørlandet eller andre steder — må være herre på sjøen. Og den som er det, har ikke behov for landgang — Denne faren mener jeg er i høy grad overdrevet».¹⁵

Diesens resonnement hadde kanskje holdt stikk under Napoleonskrigen, men i 1939 så verden annerledes ut. Krig i den tredje dimensjon, uttrykt gjennom fly og ubåter, hadde endret det militære styrkeforholdet til sjøs på måter som Diesen ikke var alene om å ha gått glipp av, i hvert fall om vi skal tro Sir Basil Liddell Hart:

«Men det ble snart klart at Admiralitetet ikke var villig til å sende annet enn ubåter inn i Skagerak, av frykt for luftangrep. Denne frykten bar bud om at Admiralitetet omsider var blitt oppmerksom på hvor effektivt et moderne flyvåpen er mot sjøstridskrefter, noe de ikke hadde vært før krigen. Men det var en tvilsom attest til Churchills dømmekraft da han gikk inn for å utvide krigen til Skandinavia.»¹⁶

Flybombingen under den spanske borgerkrigen, med Guernica som skrekkenes eksempel, og bombingene av Warszawa i september 1939, hadde vist at bombardement fra lufta kunne ha fryktelige konsekvenser for dem på bakken, men man hadde i april 1940 liten erfaring med hvilken effekt luftmakt kunne ha på operative krigsskip.¹⁷

Tyske sjøkrigsstrateger hadde lenge ment at om krig igjen skulle bryte ut i Europa, måtte Tyskland gjennom erobringer sørge for et bedre maritimt utgangspunkt enn de hadde hatt under første verdenskrig. Da hadde den tyske overflatemarinen i praksis vært innestengt «i en død vinkel i et dødt hav»,¹⁸ noe som ikke måtte få gjenta seg. I tillegg mente storadmiral Erich Raeder at å besette Norge ville være et viktig trekk i den økonomiske krigføringen. Spesielt etter Vidkun Qislings møte med Hitler i desember 1939, økte også den tyske frykten for et britisk fremstøt mot Norge.¹⁹

Hitler hadde imidlertid ingen større interesse av et felttog mot nord. Tyskland hadde langt større nytte av en «effektiv» norsk nøytralitet i tilfelle krig enn det britene hadde. Det tradisjonelle britiske blokadevåpenet ville virke dårligere om Tyskland kunne utnytte det norske territorialfarvannet som «snorkel» og ferdselsåre.²⁰ Med andre ord, den aktøren som med størst sannsynlighet ville krenke norsk nøytralitet på det mest flagrante var samtidig den aktøren Norge for all del ikke ville havne i krig med. Norge «følte seg [derfor] som 'en lus mellom to negler' når det gjaldt nøytraliteten og forholdet til britene.»²¹ En for besluttsom håndhevelse av nøytraliteten, kunne få fatale konsekvenser.

Den første alvorlige smaken på livet som lus kom 16. februar 1940 da den britiske jageren *HMS Cossack* trengte inn i Jøssingfjorden sør-vest i Norge for å borde det tyske forsyningskipet *Altmark* som britene, med god grunn skulle det vise seg, mistenkte hadde britiske krigsfanger om bord. Hendelsen viste med all tydelighet de konkrete utfordringene knyttet til håndhevelsen av norsk nøytralitet. Siden Haag-konvensjonen ga skip fra de krigførende parter rett til «uskadelig gjennomfart»,²² ga norsk nøytralitet en bedre beskyttelse av tyskernes transportruter, herunder malmtransporten, enn det den tyske marinen ville makte mot *The Royal Navy*. Det gjaldt spesielt så lenge den tyske flåten ikke var ferdig utbygd.²³ Og siden en slik praktisering av norsk nøytralitet var i tyskernes interesse, var det selvfølgelig i britenes interesse å få stanset den. Hendelsen i Jøssingfjorden, hvor norske marinefartøy ikke hadde grepet inn for å stanse hverken *Altmark* eller *Cossack*, fortalte imidlertid Hitler at om britene fikk gjøre som de ville i norske farvann, var det tross alt bedre selv å ta kontroll over disse farvannene, og med det også komme et eventuelt britisk framstøt i forkjøpet. Resultatet ble at Hitler, kun tre dager etter hendelsen, satte fart i planene om et angrep på Norge, som av luftoperative grunner også skulle feie Danmark med seg.

At også Danmark skulle få betale prisen for norsk unnfalighet var det ingen utenfor Hitlers indre krets som visste da, men sjefen for den danske marinen, viseadmiral Hjalmar Rechner, skrev dagen etter *Altmark*-saken i sin dagbok: «Kun sørgeligt, at de 2 norske Torpedobaade, hvor underlegne de end har været, ikke har søgt at gjøre Modstand, saaledes som de burde have gjort det.»²⁴ Rechner høstet senere selv mye kritikk for sin manglende handlekraft 9. april 1940, men her var han inne på noe viktig. Ingen forventet at verken Danmark eller Norge kunne stå i mot et reelt angrep fra noen av stormaktene, men det hadde heller ikke vært nødvendig.

Våren 1940 hadde Hitler sitt fokus rettet mot vest, mot Frankrike, ikke mot nord. Like fullt ga han som følge av norsk tafatthet etter for de sjømilitære ønsker. Frykten for at britene skulle komme dem i forkjøpet avtok etter Vinterkrigens slutt 13. mars, da britenes påskudd, å støtte finnene, forsvant, men forberedelsene var nå kommet så langt, og Hitlers personlige engasjement i dette var blitt så sterk, at protestene fra den tyske hæren og luftforsvar ble avfeid.²⁵ Ikke nok med det. På grunn av at nettene begynte å bli kortere i nord, besluttet Hitler at operasjonen nordover skulle starte før operasjonen vestover mot Frankrike.²⁶ Det

hadde han neppe gjort om norske myndigheter hadde holdt major Gudmund Schnitlers råd fra 1914 bedre i hevd: «Forsvarsevnen bør være saa stor at et brudd av nøytraliteten er forbundet med en viss risiko, og ikke alene er ulovlig, men også en uklok handling.»²⁷ Hadde de to norske torpedobåtene *Kjell* og *Skarv* tatt opp kampen med *Cossack* og de fem andre jagerne han var i gruppe med, ville de to norske båtene ha blitt skutt til rekved, men de hadde samtidig sendt et viktig signal til Berlin. Om Hitler hadde trodd at han ikke kom til å få noe gratis i Norge, hadde han ikke kommet. I hvert fall ikke i april 1940. Og etter okkupasjonen av Frankrike, gjorde tysk tilgang på den franske atlanterhavskysten behovet for norske havner langt mindre: «Havde Hitler forudset sin hurtige og fuldstændige sejr i vest, taler mest for, at “Operation Weserübung” var blevet lagt i mølposen».²⁸

Den umulige balansegangen

Den norske og danske balansegangen, det vil si balanseringen mellom å være formelt nøytral, men reelt hellende mot den ene siden, var ikke bare politisk og folkerettslig vanskelig, men også militært svært utfordrende. For hvordan kunne man meddele denne strategien til alle de militære sjefene som ledet nøytralitetsvakten rundt i det ganske land? Man kunne for Norges del ikke gi en eksplisitt ordre om at tyske eller sovjetiske nøytralitetsbrudd skulle behandles annerledes enn de britiske. Om man så hadde gjort, ville det vært et eklatant brudd på nøytraliteten. Det samme gjaldt i Danmark. Man skulle slå hardere ned på britiske krenkelser, nettopp for å vise Berlin at de ikke hadde noe å frykte i fra nord. Dette var en strategi som ikke kunne uttrykkes i ord, fordi det ville undergravd illusjonen av nøytralitet. Dette måtte de militære sjefene gjette seg til. Som historiker Tom Kristiansen skriver: «Det var nettopp i spørsmålet om å operasjonalisere nøytralitetsreglene at den militære tradisjonen med krav til presis oppdragsangivelse frontkolliderer med politikken og jussens tøyelige språkbruk og situasjonsbestemte fortolkningskunst.»²⁹

Da Halvdan Koht i 1939 ble spurt av britenes utsending til Norge, Cecil Dorrmer, om hvordan Norge ville reagere på et eventuelt tysk militært anslag, skal Koht ha svart noe slikt som at: «han visste hva han tenkte, og hvordan han ville reagere på et tysk framstøt – men at han ikke ville røpe det for noen.»³⁰ Ikke en gang i regjeringen kunne han snakke om dette i åpne termer: «Vi hadde aldri sagt det med reine ord; vi ville liksom ikke slå det fast som offisiell politikk; det kjentes som vi da ville ha sagt oss laus ifra nøytraliteten. Men vi forstod kvarandre godt; alle samtykte stilleiende når eg nytta talemåten min om ‘den range sida.’»³¹

At han med en slik holdning satte hele det militære ledelsesapparatet i en ganske umulig situasjon, reflekterte han åpenbart ikke over. I motsetning til Danmark hadde Norge i september 1939 også fått en garanti om militær støtte fra Storbritannia dersom Tyskland skulle angripe Norge. Men heller ikke en slik sentral opplysning fant han grunn til å meddele Forsvaret.³² I 1934 hadde regjeringen etter en lang prosess etablert et Forsvarsråd. Dette rådet, hvor blant annet forsvars- og utenriksminister, kommanderende admiral og general, møtte,

skulle være en arena for orienteringer og samarbeid på tvers av Forsvaret og andre statsinstitusjoner.³³ Dette hadde selvfølgelig vært det naturlige stedet å drøfte slike dilemma som Norge nå sto overfor, men rådet fungerte ikke etter hensikten. Statsministeren møtte aldri i rådet, og det siste protokollførte møte før 1940 fant sted i mai 1937.³⁴ Arbeiderpartiet som fikk regjeringsmakten i 1935, hadde vært imot opprettelsen av rådet, og tillitten mellom den politiske ledelsen og de militære var ikke av en slik karakter at helt grunnleggende spørsmål kunne drøftes i fortrolighet. Det lengste Koht kunne strekke seg i rådet, var følgende formulering fra desember 1936: «[V]i skal verge nøytraliteten, men så vidt råd er, ikke gå over fra å være nøytrale til krigførende.»³⁵ Hva skulle egentlig det bety i praksis? Så vidt råd er? Burde man ha gått over til å bli krigførende i Jøssingfjorden?

Koht, som andre, ventet at om noe skulle skje, ville man få tid til å drøfte hva man da skulle gjøre. Slik var det også i Danmark. Viseadmiral Hjalmar Rechner kjente for eksempel storadmiral Erich Raeder personlig, og ventet derfor å få klar beskjed på forhånd om det var noe tyskerne var misfornøyde med. Slikt opererte imidlertid ikke Adolf Hitler.

Om den danske og norske strategien var diffus og vanskelig å lese både for dem som skulle utføre den, og for potensielle motstandere og allierte, var det imidlertid noe som sto fast, nemlig de to fortene.

Fort og festning

Oscarsborg festning ble opprinnelig anlagt på Søndre Kaholmen i 1848. Da festningen sto ferdig i 1856 ble den regnet som en av Nord-Europas sterkeste, men den teknologiske utviklingen skulle raskt endre den oppfatningen. Utviklingen av riflet skyts og pansrede krigsskip gjorde at festningen måtte gjennom ytterligere

Oscarsborg i dag. Bildet er tatt mot øst og fortet og hovedbatteriet kan skimtes midt i bildet. (Foto: Torbjørn Kjosvold, Forsvaret)

Den ene av de tre 28 cm-kanonene som står i hovedbatteriets syd-østre del, og stedet hvor oberst Eriksen befant seg under de innledende kampene. (Foto: Øyvind Holmstad, Wikimedia)

utvikling for å fylle sitt formål.³⁶ I 1905, da faren for krig med Sverige var overhengende, var festningen på sitt mest utbygde og inkluderte et torpedobatteri på Nordre Kaholmen, i tillegg til batterier på begge sider av sundet. Hovedbatteriet på Søndre Kaholmen besto av tre 28 cm-kruppkanoner.

Den 2. april 1940 hadde Kystartilleriets rekruttskole innrykk på Oscarsborg, og for å finne plass til alle ble nøytralitetsvernstyrken redusert til én kanonbetjening på hovedbatteriet, og én betjening til 15 cm batteriet på Kopås, som lå på østsiden av sundet. Tanken var at rekruttene skulle etterfylle kanonbetjeningene etter hvert som de ble utdannet, men da krigen faktisk kom, én uke etter innrykk, var det store mangler på utdannet personell.³⁷

Om Oscarsborg var plassert på det mest strategiske stedet i hele Oslofjorden, hvor sundet smalner inn og hvor Kaholmene ligger som en «kork i fjordens flaskehals»,³⁸ og som derfor hadde vært åsted for militær aktivitet lenge før byggingen av Oscarsborg, ligger Middelgrundsfortet på det minst naturlige stedet i verden. Fortet ligger nemlig på en kunstig øy etablert øst for København. Kilder oppgir ikke bare at øya er verden største menneskeskapt øy, men at fortet også er verdens største sjøfort.³⁹ Uansett verdensrekord, Middelgrundsfortet ble oppført i perioden fra 1890 til 1894, og var i 1940 armert med 4 stk. 30,5 cm kanoner, 12 stk. 17 cm kanoner, 6 stk. 120 mm kanoner og 5 stk. 75 mm kanoner, hvorav to var i luftvernsstativ som vaktkanonen.⁴⁰

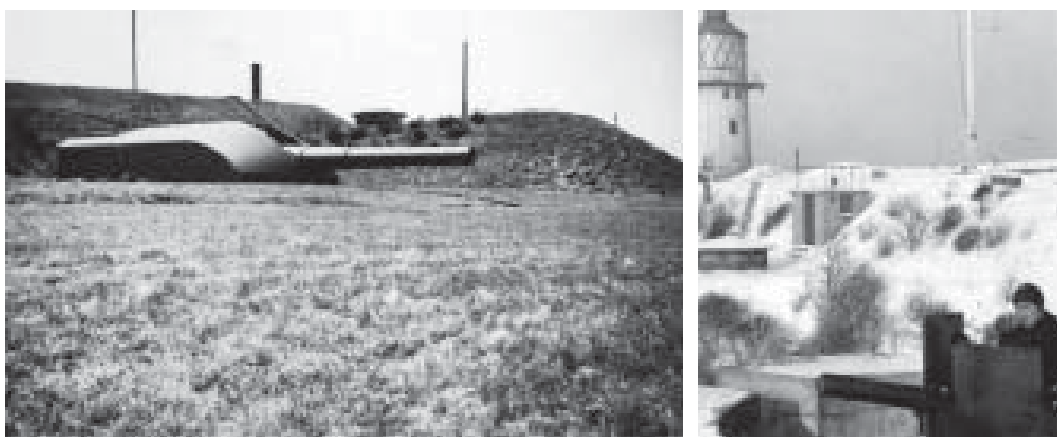
Situasjonen på Middelgrundsfortet var i april 1940 ikke så veldig annerledes enn på Oscarsborg. Også der hadde man sendt kanonbesetninger vekk for å finne

Middelgrundsfortet. Dens symmetriske form skyldes at øya er kunstig bygget, av blant annet masse fra utgravingen av Frihavnen i 1890-årene. (Flyvevåbnets Historiske Samling)

plass til å huse nye rekrutter, som hadde innrykksdag 9. april. Konsekvensen av dette var i følge tilstedeværende Kristian Østergaard Krantz at man måtte bruke utrente mannskaper til å dekke vaktoppgavene: «Sent på eftermiddagen den 8. april blev den ombordværende stærkt reducerede menige besætning, som kun bestod af frigængere, pebet til mønstring i Strubegangen, for som vagtmandskab at modtage en nødtørftig orientering i bestridelse af vagtposterne og herunder betjening av kanonen, der anvendtes til varselsskydning.»⁴¹ Den danske sikringsstyrken på totalt 36.000 mann som hadde blitt innkalt i september 1939 var også for lengst sendt hjem. Og man så i april ingen grunn til å kalle dem tilbake.⁴²

En viktig forskjell mellom Oscarsborg og Middelgrundsfortet, var at mens kommandanten på Oscarsborg var 64 år gammel, og hadde en lang militær karriere bak seg, og hadde vært sjef på fortet siden 1933, hadde Middelgrundsfortet ingen kontinuitet i ledelsen. Sjefen der, orlogskaptein Aage Topsøe-Jensen, som

En 30,5 cm kanon på Middelgrundsfortet og 75 mm vaktkanonen. (Peter Thorning Christensens arkiv)

selv bare hadde vært der noen uker, ble frabeordret og sendt til artilleriskipet *Niels Juel* så sent som 8. april 1940. Etter det var det kapteinløytnant Fritz Langhorn som var fortsjef, og det første han gjorde var å gi store deler av styrken landlov.

Beskrivelse av forløpet

I april 1940 hersket det stor usikkerhet i Europa. Tyskland var i krig med både Frankrike og Storbritannia og hadde i samvirke med Sovjetunionen slukt Polen, men det fant på dette tidspunktet, etter fredsavtalen mellom Finland og Sovjetunionen i mars 1940, ikke sted noen aktive kamphandlinger på landjorda i Europa. Det hersket en «skumringskrig».

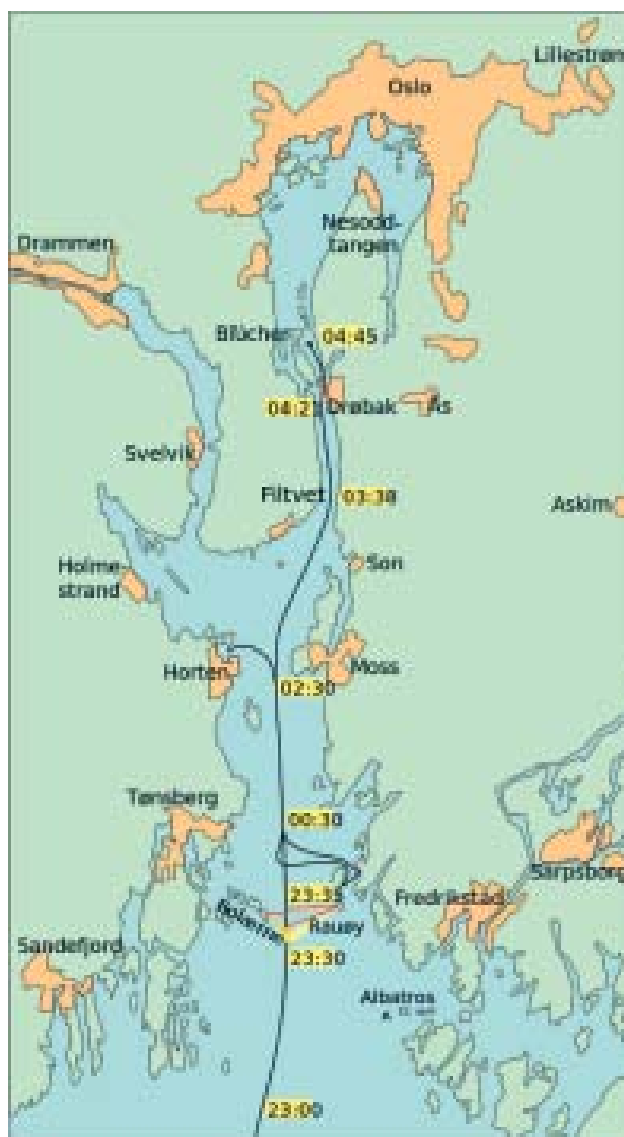
I denne labile situasjonen var det avgjørende viktig at små nasjoner som Danmark og Norge ikke gjorde noe overilt. Man skulle være velvillig nøytral, og om ikke det lyktes, skulle man falle ned på «riktig side», som for Danmarks del var Tyskland, og for Norges del Storbritannia. Det man ikke skulle gjøre, var å påkalle seg stormakters vrede gjennom hodeløse militære handlinger. Ro, stabilitet og forutsigbarhet skulle berge de skandinaviske land gjennom nok en storkrig.

Det første alvorlige signalet etter Vinterkrigens slutt om at noe alvorlig kunne være på gang mot Norden, kom 4. april i form av en rapport til Peter Munch fra den danske gesandt i Berlin Herluf Zahle. I innberetningen advarte Zahle om at Tyskland var i ferd med å forberede en aksjon først mot Danmark, Holland, og eventuelt Belgia, og deretter mot det sørlige Norge. Hensikten skulle være: «at skaffe Støttepunkter for Undervandsbaade og Luftbaser på Jyllands Vestkyst.»⁴³

Etter 4. april kom det også andre rapporter om at noe var i gjerde, som for eksempel at store tyske sjøstyrker var på vei ut gjennom Storebælt, og om bevegelser av landstyrker sør for den dansk-tyske grensen, men opplysningene om intensjon og oppdrag sprikte i ulike retninger. Situasjonen ble ytterligere skjerpet tidlig på morgenen 8. april, da den britiske og franske sendemann til Norge, hhv Sir Cecil Dormer og M. Robert de Dampierre, overbragte en note til det nor-

ske Utenriksdepartement om at britiske miner var lagt i norsk territorialfarvann. Hensikten var å tvinge tysk skipstrafikk ut av norske farvann slik at de kunne angripes av den britiske marinen. Det ble gitt detaljerte opplysninger til norske myndigheter om hvor minefeltene gikk, og for å unngå ulykker skulle også plasseringen kunngjøres over kringkastingen.⁴⁴

På formiddagen 8. april ble også et tysk transportskip, *Rio de Janeiro*, torpedert av den polske ubåten *ORP Orzel* utenfor Lillesand. Blant de forliste var det hester og soldater i uniform, noe som ga sterke signaler om at fartøyet hadde et militært oppdrag. Da de skipbrudne også kunne fortelle at de var på vei til Bergen, var det opplagt at dette var informasjon som burde ha satt alarmklokkene i sving i Norge, men ingen konkrete tiltak ble iverksatt. Selv om det hersket stor usikkerhet og flittig møteaktivitet i både Norge og Danmark i dagene før 9. april, havnet de konkrete utfordringene i fanget på ganske ubetydelige personer langt ned i hierarkiet.

Den tyske kampgruppe 5 sin vei til Oslo. (no.wikipedia.org/wiki/«Blücher»)

Skuddet som uteble

Tidlig på morgenen, klokken 04:00, den 9. april 1940, befant malersvenn og menig soldat Willy Skjønnemand seg alene ved signalkanonene på Middelgrundsfortet, en kanontype som vanligvis ble betjent av en besetning på fem.⁴⁵ Det var han som skulle avgi varselskudd mot to fartøy som nå hadde retning mot København med slukkede lanterner. Det ble markert med flagg og lyskjegler fra festningen om at fartøyene skulle stanse, og kystløytnant Schat-Holm ropte ordre til Skjønnemand om at han skulle avfyre varselskudd. Dette var i seg selv ikke spesielt oppsiktsvekkende. Gjennom vinteren hadde fortet avfyrt varselskudd ved flere anledninger, også for å varsle danske fartøy som i vanvare var på vei inn i minefeltene. Det oppsiktsvekkende, i første omgang, var at menig Skjønnemand ikke fikk til å fyre. Det mest oppsiktsvekkende ved situasjonen, selvfølgelig, var at fartøyene som skulle varsles ikke tilfeldigvis eller i vanvare krenket dansk nøytralitet, men at de hadde fiendtlige hensikter – hensikter utenfor dansk forestillingsevne.

Da artillerimekaniker Kristian Østergaard Krantz ble kalt til kanonen, og skipene for lengst var passert, kunne han raskt fastslå at det ikke var noe galt med mekanismen. Den virket som den skulle. At kanonen ikke virket i den mest skjebnesvangre stund i moderne dansk historie har selvfølgelig ført til spekulasjoner om forræderi og sabotasje, blant annet knyttet til navngitte danske nazister som tjenestegjorde på fortet.⁴⁶ Disse teoriene ble styrket av at Krantz fant fyrstikker i kanonens kileleie, noe som kanskje kunne ha kilt mekanismen. Krantz var imidlertid av den bestemte oppfatning at problemene skyldes manglende kompetanse: «Det er min absolutte overbevisning, at det derfor udelukkende er forkert betjening, der var årsagen til, at kanonen sviktet på Middelgrundsfortet om morgenen den 9. april 1940.»⁴⁷ Det høres ikke så usannsynlig ut når man vet at malersvennen aldri før, og aldri siden, hadde vakttjeneste. I sakens anledning kan det være verdt å nevne at Skjønnemand først forsøkte å bruke skarpe skudd til å avfyre varselskuddet. Med litt (u)flaks kunne han altså ha satt en granat i den tyske skutesiden. Det var først da en annen menig kom ham til utsetning at han ble gjort oppmerksom på at det ikke skulle varsles med skarpt.⁴⁸

Ikke hadde et varselskudd til eller fra endret stort i historiens gang heller. Beskjeden fra regjeringen var nemlig klar: «Der skulle ikke ydes modstand i tilfælde af, at Tyskland brød ind på dansk territorium.»⁴⁹ Logikken var enkel nok, om nøytralitetskrenkelsen var tilfeldig kunne det være skjebnesvangert å fremprovosere en tysk motreaksjon om man var for brysk i sin reaksjon. Om det *ikke* var en tilfeldig krenkelse, men innledningene på et større angrep, ville det heller ikke ha noen hensikt å forsøke å forsvare seg mot det. Til det var styrkeforholdet mellom Danmark og Tyskland for ujevnt. I likhet med samtlige andre fartøy i den danske flåten, løsnet heller ikke kommandoskipet *Peder Skram*, som lå på Holmen under mastekranen overfor de tyske skipene, et eneste skudd 9. april.

Det er selvfølgelig lett å spekulere seg fram til at det var noe grunnleggende mystisk over at kanonen ikke virket akkurat i det avgjørende øyeblikk. Årsaken var imidlertid at mannskapet, dvs. Skjønnemand, ikke maktet å betjene kanonen.

Men i relieff til det som utspant seg omtrent samtidig ved Oscarsborg er det et annet forhold som springer en i øynene. Det var kun en menig soldat utsendt av vakthavende offiser som kom Skjønnemand til unnsetning da han slet med kanonen. Det var telefonforbindelse fra kanonen til artillerisentralen, men det har Skjønnemand neppe visst. Sentralen var heller ikke bemannet. Det var heller ikke telefonforbindelse til der vakt sjefen befant seg, følgelig sendte han en ordonnans til kanonen for å finne ut hvorfor den ikke skjøt. Ingen av fortets andre offiserer interesserte seg større for hvorfor kanonen ikke skjøt. Til tross for en betydelig bestykningsforbud tillot forstjefen heller ikke at det ble skutt mot det tyske fartøyet *Ru-gard* som kom ca. en time etter de første tyske fartøy som passerte. Der var stadig et ministerielt skyteforbud. Situasjonen skrek med andre ord etter en person av Birger Eriksens støpning.

Det er ikke sikkert at Eriksen hadde handlet svært annerledes enn sine danske yrkesbrødre om han hadde befunnet seg som sjef på Middelgrundsfortet. Det var nemlig ingen tysk krysser som nærmet seg København med en bataljon infanterister ombord, men handelsskipet *Hansestadt Danzig*, som kun hadde fått montert en kanon på dekk, ifølge med en slepebåt.⁵⁰ Hvorvidt Eriksen hadde tatt en 30,5 cm fatt for å stanse dette skipet får vi aldri vite. Utenkelig er det ikke.

Okkupasjonstiden ble en traumatisk opplevelse også for Danmark, ikke så mye på grunn av krigens tragedier og ødeleggelser, men på grunn av fraværet av det. Danmark hadde valgt ikke å forsvare nasjonen. Det vil si, på lavt taktisk nivå var det flere som hadde forsøkt å forsvare Danmarks selvstendighet med våpen i hånd, både nord av grensen i Sønderjylland og i København. I alt falt 13 danske soldater, i tillegg til at tre sivile og tre gendarmen også ble drept. På tysk side var tapstallene større, kanskje så mange som 200 drept og sårede.⁵¹ Men under inntrykk av kamphandlinger rundt Amalienborg slott, besluttet den danske konge og regjering rett før klokken 06:00 den 9. april, mot hærsjefen general William Wain Priors stemme, å kapitulere. Vurderingen var at danskene hadde gjort nok i henhold til nøytralitetsbestemmelsene.⁵² Ikke alle var enige i den avgjørelsen, og beslutningen om å innstille kampene kom også sent fram til Sønderjylland fordi tyske styrker hadde kappet danske telefonkabler.⁵³

Skuddet som smalt

Også på Oscarsborg var 8. april preget av meldinger om at noe var under oppseiling, uten at man visste hva og hvorfor. Sent på kvelden kom det meldinger om at en tysk flåtestyrke tidligere på dagen hadde blitt observert utenfor Hanstholm fyr på vestkysten av Jylland. Kommandanten valgte deretter å slå festningsalarm da det klokken 23:30 kom meldinger om at ukjente fartøyer trengte igjennom den ytre bevokningslinjen helt sør i Oslofjorden.⁵⁴ Uten at Eriksen og folkene på Oscarsborg var klar over det, hadde det norske bevokningsfartøyet *Pol III* skutt varselskudd mot disse fartøyene, med det resultat at tyskerne besvarte ilden. Vaktbåten hadde ingen sjanse mot den tyske overmakten, og sjefen om bord i

Pol III, kaptein Leif Welding Olsen, ble den første nordmann som falt i kamp for Norge siden Napoleonstiden.

Nærmere midnatt tilfløt det Eriksen informasjon om at Oslofjord festning var i kamp med en ukjent flåteavdeling, og Eriksen valgte da å bemanne så mange av sine våpensystemer som han hadde mannskap til, inkludert befalsskolens personell. Han hadde som nevnt kun én betjening til hovedskytset, men ved å spe på med kokker og ikke-stridsdyktige leirsoldater, klarte han å bemanne to kanoner i hovedskytset, i tillegg til torpedobatteriet og batterier på fastlandssiden.⁵⁵ Med en slik bemanning var det opplagt at han ikke ville rekke å lade om kanonene i hovedskytset. Hvert skudd måtte ha effekt. Kommandanten varslet også politimesteren i Drøbak for å be om evakuering av byen, og ga beskjed om at: «Krigen nok dessverre synes å være et faktum».⁵⁶

Nøyaktig hvordan Eriksen kom til kjennskap om hendelsene lengre sør vet vi ikke med sikkerhet. I våre moderne hoder er det selvfølgelig naturlig å tenke seg at han fikk en oppringning eller et anrop på radio fra avdelingene som lå lengre ut i fjorden. Men slik var det kanskje ikke? Det finnes nemlig en til nå ukjent vitnebeskrivelse som kaster et oppklarende lys over de sambandssystemer og den kommando og kontrollstrukturen Eriksen hadde til rådighet.⁵⁷

I 1940 gikk det militære sambandet over det sivile Telegrafverkets linjer, og ytre del av Oslofjord befestninger sorterte under Tønsberg Rikstelefon. Natten mellom 8. og 9. april hadde man der sørget for dobbelt bemanning fordi det var stor militær aktivitet i ytre Oslofjord og i nære norske farvann. Det viste seg raskt at dobbelt bemanning heller ikke var tilstrekkelig, noe som gjorde at den rikstelefondamen som det fortelles om her ble kontaktet allerede før midnatt, og flere kom til etterhvert.

Rundt midnatt ble så Rikstelefonen kontaktet av en vakthavende sambandssoldat på Østre Bolærne, et fort som ligger et stykke sør for Oscarsborg i Oslofjorden. Soldaten ba om å bli satt over til Oscarsborg festning umiddelbart. Kontakten dit gikk over Drøbak, som sorterte under Oslo Rikstelefon. Rikstelefondamen i Tønsberg var imidlertid ikke i stand til å få kontakt med Drøbak via Oslo. Oslo nektet nemlig å formidle forbindelse, med den begrunnelsen at linjene til Drøbak var opptatt. Dette til tross for at de var forpliktet til å bryte pågående forbindelser for å få frem viktige beredskapsmeldinger, noe som var tilfellet i denne saken. Soldaten på Bolærne var imidlertid standhaftig, og insisterte på at meldingen måtte frem.

Telefonistinnen i Tønsberg det her er snakk om, ga seg heller ikke. Hun hadde nemlig tidligere tjenestegjort i Horten, en by et par mil nord av Tønsberg, og visste at småsentraler i Horten-området kunne ringe lokalt til småsentraler omkring Moss, på den andre siden av Oslofjorden. Hun fikk derfor vekket opp Undrumsdal sentral, like vest av Horten, og ba damen der om å ringe en liten sentral nord for Moss, og da Tønsberg ble koblet frem til denne sentralen ba de om å få Drøbak. Vipps var soldaten på Bolærne framme på Oscarsborg, og fikk gitt følgende melding: «Stort skip med slukkede lanterner går langsomt inn Oslofjorden».

Nå kan man selvfølgelig spekulere i hvorfor Oslo Rikstelefon nektet å slippe meldingen igjennom. Rommet for konspirasjonsteorier er stort også her. Uansett antyder historien hvor viktig personlig initiativ kan være, også på svært lavt nivå i store hierarkier.

Situasjonen var på dette tidspunktet svært uklar, og generell friksjon og sambandsproblematikk gjorde det ikke lettere. Fra fortene lengre ut i Oslofjorden, Bolærne og Rauøy, fikk Eriksen etterhvert inntrykk av at de observerte krigsskipene var skip som hadde trukket inn i Oslofjorden for å slippe unna et sjøslag lengre ute. Husk også at britiske fartøy hadde vært opptatt med å minelegge norske farvann dagen før. Det kom heller ingen ytterligere meldinger om fiendtlig aktivitet. Dette kunne altså antyde at Norge hadde blitt utsatt for en tilfeldig nøytralitetskrenkelse, tvunget fram av operative omstendigheter som hadde lite med Norge å gjøre. Det ville derfor neppe vært spesielt lurt, kan vi tenke oss, å provosere disse aktørene, hvem det enn måtte være, mer enn nødvendig.

Klokken 03:20 ga kommandanten ordre om at halve styrken kunne trekkes tilbake fra stillingene for å hvile og spise. Han hadde ikke hørt noe mer fra sine foresatte, og det var ikke sikkert det kom til å skje mer den natten. Ikke mange minuttene senere kom det imidlertid melding fra signalstasjonen på Filtvedt, ca. 11 kilometer lengre sør i sundet, at de observerte flere krigsskip på vei nordover med slukte lanterner. Det var Kampgruppe 5 på vei til Oslo. Eriksen beordret igjen alle tilgjengelige styrker i stilling.

Av grunner vi snart skal komme tilbake til, tok nå oberst Eriksen plass ved hovedbatteriet, «*hvor hans plass normalt ikke er*». ⁵⁸ La oss forsøke å sette oss i hans stilling, der han sto mellom de store kanoner.

Det brede bakteppet er som vi alt har vært inne på. Det hersket en «*skumringskrig*» i Europa, hvor det ikke fant sted noen kamphandlinger på landjorda. Norge ville ikke, og kunne heller ikke føre krig. Det forelå ingen krigserklæring, noe alle forventet ville innlede et eventuelt angrep. Det svake nøytralitetsvernets oppgave var å forhindre mindre krenkelser og *markere* større nøytralitetsbrudd til bruk for senere fredskonferanser, ikke å føre krig. ⁵⁹

Mer spesifikt så situasjonen slik ut da Eriksen stirret utover Drøbaksundet: Fartøyene som kom mot ham med slukne lanterner kom i fredsformasjon, det vil si at de kom i sakte fart og hadde flaggskipet i front, noe de ikke ville hatt om de forventet å møte motstand. De hadde også passert marinens hovedbase i Horten lengre sør, tilsynelatende uten å møte hindringer. Eriksen kjente heller ikke nasjonaliteten til fartøyene, selv om noen hadde ment de var tyske. Det ble han først sikker på da han hørte enkelte av havaristene synge *Deutschland über alles*, etter at han hadde satt fartøyet i brann. ⁶⁰ Hans militære foresatte, admiral Johannes Smith-Johansen i Horten, hadde hverken gitt ham informasjon om situasjonen eller nye ordre. Eriksen hadde også fått melding om at miner ikke skulle legges ut før etter nærmere ordre. Om de politiske og militære myndigheter i Oslo faktisk ønsket å forsvare hovedstaden, ville miner i det trange sundet uten tvil vært den mest virkningsfulle metoden. Miner ville i praksis ha stengt seilingsleden for en

Krysseren Blücher var ferdigbygget i september 1939 og angrepet mot Oslo var dens første tokt. (Riksarkivet)

lang periode. Beslutningen om å slukke fyrlyktene fra Marstein fyr på Sør-Vestlandet til svenskegrensen i øst monnet lite i så måte.

Som nevnt manglet også Eriksen trent og utdannet mannskap. Han fryktet også at enkelte av befalet ikke ville håndtere situasjonen spesielt godt. Det var derfor han befant seg i hovedbatteriet. Vi skal huske at han som kommandant hadde hele festningen under sin kommando, og ikke bare de tre kanonene i hovedskytset. Under normale omstendigheter skulle han derfor ha befunnet seg i operasjonsrommet på Håøya, men dit hadde han ikke tid til å komme seg.⁶¹ Han tok derfor innledningsvis oppholdt i sambandscentralen inne på festningen, hvor han kunne være i kontakt med alle batteriene. Der ble han imidlertid ikke lenge. Han fikk tidlig en fornemmelse av at det å skyte med grovt kaliber på fremmede fartøyer, med alt det kunne føre med seg av død og ødeleggelse på begge sider, lå utenfor det han kunne delegere. Han hadde heller ingen nestkommanderende å støtte seg på. Som han selv skrev i et avisinnlegg etter krigen: *«Den utilstrekkelige og lite øvede betjening gjorde det etter kommandantens mening nødvendig at han selv straks gikk opp i hovedbatteriet (28 cm), hvor hans plass normalt ikke er. Under de ekstraordinære forhold følte han ansvaret for at festningens sterkeste – men meget langsomtladende – batteri skulle bli brukt på beste måte i de få minutter som ville være til disposisjon.»*⁶² Der Eriksen nå befant seg, ved hovedskytset, hadde han ikke samband og var avhengig av fotordonnanser.

Det var ikke bare mannskapenes kompetanse og evne han tvilte på, men på viljen, naturlig nok. Norge hadde ikke vært i krig på 126 år, og det var ikke noe stort ønske om å havne i en nå. Spesielt ikke under så uklare omstendigheter som nå rådet. Torpedobatteriets sjef, den pensjonerte kommandørkaptein Andreas Andersen hadde en så nagende uro for det som nå skjedde at han ba om å få en skriftlig ordre fra kommandanten om at også torpedobatteriet skulle skyte. Eriksen skal visstnok ha svart: *«Visst f... skal der skytes!»*

Resultatet kjenner vi. Som Middelgrundsfortet skjøt heller ikke Oscarsborg varselskudd, det var det ikke tid til. Som Eriksen skrev etter krigen: *«Komman-*

danten måtte ta ansvaret for å springe over det vanlige, reglementerte varselskudd for nøytralitetsvern, men skyte drepende med én gang.»⁶³ Med det manglende varselskuddet stopper imidlertid likheten med Mittelgrundsfortet.

Tyskernes splitter nye krysser *Blücher* ble truffet av to skudd fra Oscarsborgs hovedbatteri, med overraskende stor virkning i form av branner og eksplosjoner om bord. Den tunge krysseren var ikke stridsklart og havarilagene var dårlig trent og utrustet.⁶⁴ I tillegg lå det lagret ammunisjon og flybensin om bord på måter som talte sitt tydelige språk om at tyskerne ikke ventet seriøs motstand. I tillegg til de to skuddene fra hovedskytset, ble *Blücher* truffet av småkalibret 57 mm og 15 cm kanoner fra Husvik og Kopås på østre siden av sundet. Dette til sammen gjorde at *Blücher* raskt fikk problemer med framdrift og styring, og skipet var i praksis forsvarsløst da det drev inn i torpedobatteriets skuddsektor. Der skjøt kommandørkaptein Andersen to torpedoer inn i det brennende skipet, og *Blücher* rakk derfor aldri fram til Oslo for å legge makt bak det tyske ultimatumet som sendebudet Curt Bräuer omtrent i samme øyeblikk overrakte utenriksminister Koht. *Blücher* gikk til bunns, hvor den fremdeles ligger, og de fem andre fartøyene i følget snudde ut av sundet igjen, hvor også krysseren *Lützow* hadde fått treffere fra Kopåsbatteriet.

Oscarsborg holdt så stand mot massiv bombing fra luften gjennom hele dagen 9. april. Samtidig hadde de politiske og militære myndigheter forlatt Oslo, mens Horten var besatt av tyskerne. Festningens nærmeste foresatte, admiral Smith-Johansen var også satt ut av kraft. Trusselen fra luften var noe Eriksen hadde vært opptatt av gjennom hele sin periode ved festningen, uten å få gehør. For eksempel hadde han gjort myndighetene oppmerksom på at besetningen på Kopås: «ikke hadde annet enn vindjakkene å dekke seg med mot bombing eller beskytning fra

Blücher sank sørøst av Askholmen nord i Drøbaksundet. (Riksarkivet)

Oscarsborg bombes fra luften 9. april. (Aftenposten)

luften – men intet hjelp.»⁶⁵ På kvelden 9. april gikk han med på en våpenhvile da tyske styrker hadde inntatt fortene på landsiden og 10. april kapitulerte Oscarsborg. Som ved et mirakel hadde Oscarsborg ingen egne falne.

Oscarsborg stoppet ikke det tyske angrepet, men forsinket det, noe som var viktig nok. Som Kystartilleriets fremste historiker, kommandørkaptein Odd T. Fjeld, skriver:

«Den avgjørelsen som oberst Eriksen tok om morgenen den 9. april om selv å ta ansvaret for å bryte nøytralitetsverninstruksjonen og å skyte for å stoppe de inn-trengende fartøyene uten varselskudd, kan i ettertid ikke berømmes høyt nok. Det er sannsynligvis ingen vanlig nordmann som i moderne tid har innvirket så direkte på landets skjebne og historie som det han har. Hans avgjørelse, og ordre: «Ild kan åpnes», reddet det norske kongehus, landets regjering og Stortinget fra å falle i fiendens vold.»⁶⁶

Det er liten grunn til å tvile på at den norske regjeringen ville ha gjort som den danske om *Blüchers* angrepsgruppe hadde nådd fram til Oslo i tide. Det hadde ikke blitt et to måneders langt felttog i Norge, men en okkupasjon. Kanskje ingen stor katastrofe, men med tanke på den status norske motstandshelter har hatt etter krigen, har i hvert fall etterkrigsgenerasjonen satt stor pris på at nordmenn valgte å forsøke å forsvare nasjonen med våpen i hånd, selv om de mislykkes. For den allierte krigføringen var det også viktig at den betydelige norske handelsflå-

Tyske havarister med Blücher i bakgrunnen. Totalt omkom nesten 1.000 mann, hvorav 576 tilhørte besetningen. (Riksarkivet)

ten, på ca. 1.000 skip og 30.000 sjøfolk ble en del av den livsviktige transportåren over Atlanterhavet. I 1940 hadde Norge verdens fjerde største handelsflåte, og en femtedel av verdens tanktonnasje var norsk.⁶⁷ Det var langt flere norske sjøfolk som falt under krigen enn norske soldater.

Analysen med identifikasjon av årsaker

Etter krigen ble det selvfølgelig satt ned ulike former for undersøkelseskommissjoner i både Danmark og Norge for å finne ut av hva som egentlig hadde gått galt, men siden det er skuddene fra Oscarsborg, og ikke tausheten fra Middelgrunden, som bryter mest eklatant med hva man kunne forvente, vil vekten i det følgende ligge på de norske undersøkelsene. I Danmark var den militære handlingen ved Middelgrundsfortet en forlengelse av nøytralitetspolitikken med andre midler, med den lille skjønnhetsflekk at signalkanonen ikke ble betjent riktig. Ved Oscarsborg skjedde det noe helt annet enn det politikerne hadde bedt om, det er det som krever en forklaring, eller i det minste et forsøk derpå.

Den Militære undersøkelseskommissjonen av 1946 gikk svært grundig til verks for å kartlegge den militære delen av hendelsesforløpet. Deres fokus var, som man kan forvente, på alt som hadde gått galt, og på dem som hadde sviktet. Det ble derfor langt viktigere å finne svar på hvorfor for eksempel Måkerøy fort, som lå lengre ut i Oslofjorden enn Oscarsborg, ikke hadde skutt på den tyske eskadren, enn å finne svaret på hvorfor Eriksen besluttet som han gjorde. Ved å rette oppmerksomheten mot det som gikk galt, ble alt og alle som ikke nevnes eksplisitt,

De tyske havaristene forsøker her å gjenvinne både varmen og kontrollen etter det iskalde møtet med norske farvann. (Riksarkivet)

fritatt for kritikk, noe som var komfortabelt for mange. Hadde man derimot rettet søkelyset mot de eksemplariske handlingene, hadde alle utenom noen ganske få fått kastet en mistenksomhetens skygge over seg. Derfor stilte ingen spørsmålet: «*Hvorfor skjøt Birger Eriksen?*» Tilsynelatende gjorde ikke Eriksen annet enn et det alle gode oberster gjør i en tilsvarende situasjon. Det svaret blir imidlertid for enkelt.

Legger vi de nasjonalhygieniske behov til side, er det langt mer interessant å forsøke å finne ut av hvorfor Eriksen handlet som han gjorde, under enorm personlig risiko, enn å forklare hvorfor det store flertallet av hans yrkesbrødre valgte mer konservative handlingsmåter. Vi skal huske at Eriksen gjennom sin ordre om å skyte tok livet av mellom 600 og 1.000 mennesker, det eksakte antallet som ble drept om bord i *Blücher* er fremdeles uklart. Hva hadde det gjort med hans ettermæle og norsk historie om det var en britisk minelegger eller en fransk eskadre på flukt fra et mislykket sjøslag lengre ut han hadde beskytt?

Det avmilitariserte Forsvar

Det skal nevnes at Eriksen ikke var alene om å ta stor personlige risiko gjennom å handle på tvers av politiske intensjoner. Dagen etter, den 10. april, ble for eksempel en tysk avdeling med fallskjermjegere som var sendt ut for å ta kong Haakon

VII og hans regjering til fange, stanset på vei til Elverum av en relativt sammenrasket norsk avdeling. Denne «*Andre Oscarsborg*» var langt mindre spektakulær enn senkningen av Blücher, men viser at også andre enn Eriksen var i stand til å handle på eget initiativ. Også andre kystfort i Norge, og ikke minst norske orlogsfartøy, beskjøt de tyske inntrengerne. General Otto Ruge, som ble kommanderende general 10. april 1940, hevdet etter krigen at det mest forbausende var hvor mange offiserer det var som «*hadde sine reflekser i orden*», og som tok opp kampen mot inntrengende styrker under svært uklare forhold.⁶⁸ Men ingen gjorde det så resolutt som Eriksen.

Oberst Eriksens oppgave, om det verste skulle skje, var som vi har sett å markere nøytralitetsbrudd, ikke bringe nasjonen ut i krig. Rapporten fra den militære undersøkelseskommissjonen av 1946 gir et malende bilde av den stemningen som rådet i Norge våren 1940, og vi koster derfor på oss et lengre sitat:

«Den defaitistiske stemningen som var overveiende her i landet i de siste ti år før krigen i forbindelse med den nedrustningspolitikk som tok til i tyveårene hadde ført til at militærvesenet ikke var særlig populært. Det ble i høy grad sett på som et nødvendig onde. Den avvisende holdning som administrasjonen og de bevilgende myndigheter inntok overfor selv beskjedne forslag til styrkelse av forsvaret, måtte gi de militære sjefer inntrykk av at det ikke var noen alvorlig forsvarsvilje hos styresmaktene. Den stemning som således gjorde seg gjeldende overfor militærvesenet var sterkt egnet til å berøve de militære sjefer den nødvendige selv tillit og trygghet. Offiserskorpset ble etter hvert så å si avmilitarisert. En visste også at det materiell en hadde var meget mangelfullt på grunn av manglende bevilgninger og at mannskapene hadde en dårligere oppøving enn i noe annet land. Den stilling landets styresmakter på forhånd hadde inntatt til landets militærpolitiske forhold var også uklar. Det ble stadig framholdt at Norge under enhver omstendighet skulle holde seg nøytralt. Vi skulle ikke komme med i krigen. Det kunne lett lede til den oppfatningen at forsvaret skulle innskrenke seg til en nærmest formell avvisning av enkeltstående nøytralitetskrenkelser. Noen klar uttalelse om at kampen i tilfelle av overfall skulle tas opp med alle til rådighet stående midler forelå ikke fra ansvarlig hold, og de mangelfulle forhåndsregler som ble tatt i tiden etter krigsutbruddet i september 1939 tydet nærmest på det motsatte.»⁶⁹

Også tyskerne hadde det bestemte inntrykket at Norge ikke ville yte seriøs motstand, noe deres logistikkonsept også bærer bud om. De tyske operasjonene i Norge var helt avhengig av en betydelig sjøveis transport av tropper og materiell, som lett kunne stoppes av intakte kystbatterier, om viljen hadde vært til stede. Men til tross for at Måkerøy fort sør av Tønsberg, med 30,5 cm haubitser montert som kanoner, var under norsk kontroll helt fram til 14. april, skjøt de ikke på noen av de mange skip som seilte opp Oslofjorden med nødvendig tysk krigsmateriell. Dette til tross for at Norge nå opplagt var i krig.

Ikke overraskende svirret det derfor rykter etter krigen om at denne opptreden må ha skyldes *«forredersk opptreden fra noe av personellet på Måkerøy»*.⁷⁰ Mannskapet selv hadde imidlertid andre (bort)forklaringer, som at de ikke kunne være sikre på at fartøyene var tyske, og at Måkerøy ikke burde skyte på *«mindreværdige mål (som trawlere o.lign.)»*.⁷¹ I tillegg var selvfølgelig både bemanningen og ammunisjonstilgangen minst like dårlig på Måkerøy som ellers i Forsvaret. Til de to haubitsene på Mågerø hadde man bare én hylseladning til hver, slik at man var tvunget til å klargjøre ny ammunisjon mellom hvert skudd, noe som gjorde at det ville gå minst fem minutter mellom hver salve, og derfor i praksis gjøre innskytning umulig.⁷² Vi skal også huske at Vidkun Quisling hadde forsøkt å begå statskupp gjennom radiosendinger over NRK på kvelden 9. april, som også inkluderte meldingen om at: «enhver fortsatt motstand ikke bare [var] nytteløs, men direkte ensbetydende med kriminell ødeleggelse av liv og eiendom». I dette politiske kaoset var det ikke lett å hvite hva man skulle gjøre, men Undersøkelseskommissjonen konkluderte i etterpåklokskapens klare lys med at: *«sjefens ledelse av sine styrker var meget lite effektiv, at Måkerøybatteriet ikke ble satt inn er uforståelig. Her som på mange andre steder får man et inntrykk av at interessen konsentrerte seg om å få en rimelig grunn til å gi opp.»*⁷³ Som vi skal komme tilbake til er denne konklusjon imidlertid noe lettvint. Måkerøy gjorde omtrent det som var forventet av dem. Det er Oscarsborg som skilte seg ut, noe også tyskerne poengterte.

Etter våpenhvileforhandlingene på kvelden 9. april skal en tysk underoffiser ha kommet bort til kaptein Magnus Sødem, som 1. april 1940 hadde blitt tilbeordret som sjef for hovedbatteriet på Oscarsborg, og spurt: *«Hvorfor skjøt De på oss?»* Hvorpå Sødem skal ha svart: *«Jeg er bare en soldat, regjeringen befaler.»* «Men der blev ikke skutt på Cossack» repliserte tyskeren. «Nei», skal Sødem ha svart: *«det var marinen, jeg var ikke der.»*⁷⁴ Dette var et ganske friskt svar fra Sødem, som med dette antydte at det var hans persons tilstedeværelse som skilte den rådville og tafatte reaksjonen i Jøssingfjorden nær to måneder tidligere, fra mottakelsen tyskerne fikk ved Oscarsborg. Gitt at Eriksen i praksis hadde sett seg nødt til å utføre Sødems jobb i hovedbatteriet, var det neppe Sødem som var den utslagsgivende faktoren, men selvfølgelig Eriksen. Etter samtalen med tyskeren om Cossack, skal Sødem ha blitt påspandert en tysk sigarett, og med den i hånden skal han ha konkludert: *«Slaget var tapt for oss, men det var jo heller intet annet å vente.»*⁷⁵ Uten Eriksen hadde slaget imidlertid aldri begynt. Det er Eriksens person, og ikke regjeringens befalinger, som skiller hendelsene i Jøssingfjorden og Middelgrundsfortet i fra de på Oscarsborg. Hvem var så denne mannen?

Birger Kristian Eriksen

Birger Kristian Eriksen ble født på Moskenes i Lofoten i 1875, og skulle etter planen falle for aldersgrensen høsten 1940. Han var krigsskoleutdannet og hadde hele sin yrkeskarriere i Hæren, hvor artilleriet, herunder kystartilleriet, hørte organisatorisk inn under fram til 1934. Eriksen hadde både teknisk innsikt og praktisk sans og lanserte flere tekniske konstruksjoner knyttet til siktemekanis-

Oberst Birger Kristian Eriksen.
(Riksarkivet)

mer, treningssimulatorer og skyting. I tillegg var han kommandant på i alt fire festninger gjennom sin karriere.⁷⁶ Eriksen ville hatt en høy stjerne i Kystartilleriets historie også om han hadde gått av med pensjon i 1939, og ikke hadde vært delaktig i hendelsene i april 1940.

I kraft av sine mer enn 40 år lange militære karriere hadde Eriksen selvfølgelig opplevd og sett mye, men det er spesielt to hendelser det er verdt å se nærmere på.

Ved utbruddet av 1. verdenskrig erklærte Norge seg nøytral, og gikk til delvis mobilisering av Forsvaret. Mobiliseringen, av primært marine og kystartilleri, skyldes en frykt for at Norge kunne bli dratt med i krigen om landet ble oppfattet som et militært ingenmannsland. At man valgte delvis mobilisering, og ikke full, skyldtes ressurstilgangen og at man ikke visste hvor lenge denne krigen ville vare.⁷⁷

Til tross for at Kystartilleriet var delvis mobilisert skjedde det en hendelse natt til 16. november 1914 som skulle få betydelige ringvirkninger. Da forserte den tyske hjelpekrysseren *Berlin* uhjemlet og uoppdaget inn i Trondheimsfjorden. Skipet, på vel 17.000 tonn, og som hadde motortrøbbel og forsyningsproblemer, hadde på sin vei inn til Trondheim kommet forbi både Marinens fartøyer og Agdenes befestninger uten å bli oppdaget. Dette var intet mindre enn en skandale. Den sjømilitære delen av Forsvaret hadde opplagt ikke gjort jobben sin. Ekstra pinlig ble det da det ble kjent at *Berlin* gjennom minelegging i Irskesjøen hadde forårsaket senkningen av et av britenes største og nyeste slagskip *Audacious*.⁷⁸ Hva slags nøytralitetsvern holdt Norge på med?⁷⁹

Sikten hadde åpenbart vært dårlig den natten *Berlin* kom seg inn til Trondheim, blant annet på grunn av snøbyger, men at Berlin-affæren ble oppfattet som en svært alvorlig sak kom blant annet til uttrykk gjennom et skjerpet regelverk og gjennom spredte forsøk på å styrke kystartilleriets observasjons- og sambands-

midler. Viktigere i vår sammenheng er det imidlertid at i kjølvannet av denne grove krenkelsen av norsk nøytralitet ble daværende kommandant på Agdenes, major Ole Mathias Calmeyer, frabeordret, og at en nyutnevnt major ved navn Birger Kristian Eriksen overtok stillingen hans. Det er derfor sannsynlig at Eriksen brukte mye tid på å tenke på hvordan en tilsvarende situasjon burde løses, om noe slikt skulle skje igjen.⁸⁰ Men det er kanskje en hendelse som fant sted nesten ti år før Berlin-affæren, som er aller viktigst for den mentale balast Eriksen hadde som operativ sjef i april 1940?

Sommeren 1905 var Norge på randen av krig med Sverige etter at det norske Stortinget ensidig oppløste unionen den 7. juni. Det er omdiskutert hvor nær de to land egentlig var å havne i krig med hverandre, men det var uansett en utbredt oppfatning om at *hvis* Sverige angrep ville Norge forsvare seg militært. Forsvarsviljen, og ikke minst krigsretorikken, var betydelig. Norge hadde også gjennom det siste tiåret rustet opp Forsvaret betraktelig, nettopp for å kunne møte en eventuell svensk trussel. Kvantitativt stilte Norge svakere enn Sverige, men teknologisk var styrkeforholdet langt jevnere.

I denne spente situasjonen befant den da 29 år gamle kaptein Birger Eriksen seg som sjef for hovedbatteriet på Oscarsborg. Han hadde ansvaret for de største kanonene på festningen, og det er liten tvil om at han ville ha brukt dem om svenske panserskip hadde skutt seg gjennom hindringene lengre ute i fjorden og satt kursen mot Oslo. Skjebnen ville det altså slik at Eriksen befant seg på nøyaktig samme sted, Oscarsborgs hovedbatteri, begge ganger norsk suverenitet sto på spill etter 1814.

Rent empirisk har vi ikke kommet særlig mye nærmere hvorfor Eriksen handlet som han gjorde. I en avisartikkel etter krigen gikk han ganske detaljert til verks for å fortelle om sine opplevelser 9. april, men han lot det viktigste spørsmålet stå ubesvart. Han slo kun fast at det: *«forelå den 9. april ingen krigserklæring. Situasjonen var bare et svakt nøytralitetsvern. Kommandanten måtte allikevel ta ansvaret for uten nølen, konferanser eller forespørsler å bruke de sterkeste batterier og torpedoer mot en flåte som kom i fullstendig fredsformasjon.»*⁸¹ Uttrykkene *«ingen krigserklæring»*, *«et svakt nøytralitetsvern»* og *«i fullstendig fredsformasjon»*, ville for de fleste, Eriksens kollegaer på Middelgrundsfortet inkludert, peke i retning av varselskudd og symbolske protester, *ikke bruk av «de sterkeste batterier og torpedoer»*.

Vi får aldri vite det nøyaktige svaret på hvorfor Eriksen handlet som han gjorde. Han visste det kanskje ikke selv engang. Jeg er tilbøyelig til å tro at det ikke bare var ukjente krigsskip Eriksen skjøt mot den morgenen, men også mot det han opplevde som nasjonal unnfalighet og sviktende forsvarspolitik. Det er ting i livet som er viktigere enn både budsjetter og frykten for å få sine byer bombet, nemlig nasjonal stolthet og ære. Uten en vilje til å stå opp for seg og sitt hadde ikke Norge som nasjon livets rett. Det hadde den ikke i 1905, ei heller i 1940. En nasjon som ikke finner grunn til å forsvare seg er ingen nasjon. I tillegg hadde

han det vi kaller karakterstyrke, og et annet forhold til ordet «*plikt*» enn det vår generasjon har.⁸²

En syntese

Hva er så kjernen i denne historien om Birger Eriksen? Moderne litteratur om militær ledelse dreier seg gjerne om hvordan best håndtere store informasjonsmengder, hvordan raskest komme til en adekvat forståelse av situasjonen, og hvordan legge forholdende best mulig til rette for raske og hensiktsmessige avgjørelser på alle nivåer, gjerne uttrykt gjennom begrep som *mission command* og *auftragstaktik*. Moderne ledelseslitteratur er også opptatt av militær profesjonsidentitet og hvordan man bygger tillitt og lojalitet både oppover og nedover i det militære hierarki. I bunn for alt dette ligger at hensikten med kommando og kontroll, og militært lederskap generelt, er å sørge for at sjefens intensjon oppnås så langt råd er. Sagt på en annen måte; ledelse og all beslutningstøtte i form av teknologi og metodikk, skal sørge for at all bruk av militær makt, i krig som i fred, skal være en fortsettelse av vedtatt politikk med andre midler. Det samme mer militært uttrykt, er at alle befalingsmenns oppgave og *raison d'être* er å løse oppdraget og ta vare på sine menn, i den rekkefølgen.

Kjernen i historien om Eriksen er at han bryter ut av dette konseptet. I den grad det fantes en intensjon å følge, gikk den som vi har sett i retning av å *markere nøytralitetsbrudd*, ikke å starte krig, eller provosere stormaktene til å gjøre det. Som Eriksen skrev etter krigen: «*Noen meddelelse om at krigstilstand var inntrådt fikk jeg aldri fra noen høyere myndighet.*»⁸³ Denne meddelelsen måtte han gi seg selv.

Eriksen effekteuerte ikke sine foresattes intensjon, han brøt den. Eriksen fulgte sin egen intensjon. Som han selv skrev etter krigen: «*Kommandanten handlet fra første til siste stund med den tanken: Det skal aldri være noen tvil om at kommandanten har det fulle ansvar.*»⁸⁴ Mange i hans sko ville ha tenkt motsatt. Det fulle ansvaret er det regjeringen, forsvarssjefen eller min foresatte som har, jeg skal bare utføre de ordre jeg får etter beste evne. Jeg har ansvaret for min lille del, men det fulle ansvaret har jeg dog ikke.

I bunn og grunn var det derfor en politisk handling Eriksen foretok 9. april, vel så mye som en militær embetshandling. For vår generasjon er det nokså utenkelig at en offiser handler eksplisitt på tvers av politiske intensjoner. Politiske beslutninger kan gjerne undergraves og treneres på alle mulige måter, men da indirekte og i det skjulte. Ganske få offiser med karrieremessige ambisjoner vil i dag fortelle politiske myndigheter i det åpne rom at de tar feil, og at offiseren selv har en bedre politikk han akter å følge i stedet.⁸⁵ For Eriksens generasjon var ikke dette skillet like klart. For eksempel hadde Eriksen vært adjutant fra 1908 til 1912 for generaløytnant Christian Wilhelm Olsson, mens Olsson var sjef for blant annet kystartilleriet. Olsson var ikke bare en militær fagmann, men hadde også vært statsråd ved to anledninger, sist gang som forsvarsminister i Christian Michelsens

regjering fra 1905 til 1907. Olsson hadde altså spilt en aktiv politisk rolle under unionskrisen med Sverige sommeren og høsten 1905. I tillegg til å være statsråd var han også medlem av kommunestyret i Kristiania (dvs. Oslo).⁸⁶ Eriksen selv hadde også vært aktiv i kommunepolitikken, og sittet i herreds- og bystyret både under og etter sin militære karriere. At offiserer hadde oppfatninger om *hva* som burde gjøres var like opplagt som at de hadde oppfatning om *hvordan* det burde gjøres. Ingen stusset over at offiserer hadde politiske oppfatninger og ytret sitt syn på samfunnsutviklingen, like lite som jurister, prester eller leger gjorde det.

At Eriksen var mer politiker enn offiser da han ga ordre om ild 9. april, kan også være med på å forklare hvorfor han følte seg dårlig behandlet etter krigen. Visst fikk han besøke kongen på slottet, og ble hedret med Krigskorset med sverd, Norges høyeste militære utmerkelse, men han var spesielt bitter på den militære undersøkelseskommissjonens behandling av ham. I en av deres pressemeldinger etter krigen skrev de for eksempel: «*Om Oscarsborg uttaler kommisjonen at den etter alt det som foreligger om kampene ved Oscarsborg finner at det ikke er grunn til å gjøre rettslig ansvar gjeldende i anledning av overgivelse av festningen på det tidspunktet da det fant sted.*»⁸⁷ Her er det altså «systemet», som på trygg avstand fra hendelsene, antyder at festningen godt kunne holdt det gående en stund til, men at forseelsen knyttet til overgivelsen ikke var av en slik karakter at man vil ta seg bryet med å gå til rettslige skritt. I tillegg var Eriksen for lengst pensjonist, og siden han uansett ikke skulle inn i tjeneste i Forsvaret igjen, var det derfor like greit å la saken ligge.

Eriksen kan i sitt stille sinn ha tenkt at hadde det ikke vært for han, og hans vilje og evne til å tenke og handle politisk, hadde det ikke vært noen militær undersøkelseskommissjon i det hele tatt. Jakten på skurker og helter etter krigen var ikke helt etter Eriksens smak:

«I fall noe vesentlig galt var blitt beordret eller gjort, ville selvfølgelig alle bebrei- delser ha truffet kommandanten – Med rette – Men må ikke da også det vesentlige av anerkjennelsen treffe ham i fall det finnes ut at ledelsen og samspillet av kamp- midlene førte til et heldig resultat?»⁸⁸

Heller ikke i Forsvaret fikk Eriksen den anerkjennelse vi kanskje skulle ha ventet. Problemet var nok at det var ganske mange, både på militær og politisk side, som med fasiten i hånd etter 1945 gjerne skulle ønske at de selv hadde handlet litt annerledes den gangen da det virkelig gjaldt, men da tvil og usikkerhet rådet grunnen. Om man hyllet Eriksen for mye, kunne det oppfattes som en kritikk av det store flertallet av offiserer som hadde fulgt regjeringens forsiktige nøytralitetslinje langt mer samvittighetsfullt enn Eriksen. Som en har formulert det: Eriksen ble et stort grantre som det ble viktig å hugge ned for å gi litt lys og luft til dem som sto i dens skygge.

På Middelgrundsfortet var det intet slikt tre å hugge ned. Det kunne imidlertid ha vært det. Kystløytnant Munch, som var 2^{den} artillerioffiser på fortet, var nemlig av den bestemte oppfatning at man burde beskytte de inntrengende skip med skarp. Det tillot imidlertid ikke forsjefen, og som en av Munchs kolleger, artille-

Middelgrundsfortet ligger ganske strategisk plassert ift innseilingen til København.

rimekaniker Henry Haagensen uttrykte det overfor Den Parlamentariske Kom-
mission: «Hvis han havde faaet Lov til det, havde han skudt alle Skibene ned. Han
var uhyre ivrig, i det hele taget en glimrende Mand. Men naar der bliver givet Ordre
til ikke at skyde, er der ikke andet for en Befalingsmand at gjøre end at lade være. Vi
har vor Chef at rette os efter.»⁸⁹ Eriksen tenkte som vi har sett litt annerledes rundt
slike spørsmål. Og enda viktigere, han var i en posisjon til å *handle* annerledes.

Den generelle innsikt, som eksemplet kan gi

Selv om hendelsene 9. april virker svært fjerne fra oss, politisk, teknologisk og
militært, er det like fullt mulig å trekke ut noen generelle læringspunkter.

Friksjon og fravær av (u)flaks

Det første som slår en i alle sannferdige beretninger om krig og krisehåndtering,
er alle de små og store tilfeldigheter som tvinner seg inn i hverandre på uforut-
sigbare måter. Slik er det i alles liv, også i fredstid. Livene våre påvirkes av små og
store hendelser vi ikke alltid selv kontrollerer. Under store militære operasjoner,
hvor det er svært mange deler i bevegelse samtidig, skjer det derfor alltid ufor-
utsette ting som påvirker utviklingen i en eller annen retning. At britene startet
mineleggingen av norske farvann omtrent samtidig med de tyske operasjonene,
påvirket den norske situasjonsforståelsen. De norske mobiliseringsbeslutningene
ble heller ikke fattet i henhold til reglementet, og ordrene ble derfor misforstått
og feiltolket. I Danmark ble en dyktig sjef på Middelgrundsfortet omplassert bare
timer før hans tilstedeværelse ville vært mer påkrevd en noen gang. Og hans et-
terfølger ga deretter de mest erfarne soldatene landlov på et ytterst uheldig tids-
punkt. Også på tysk side skjedde det selvfølgelig uforutsette ting. Været var for
eksempel ikke med dem, og mange av flyene i den første angrepsbølgen gjorde

Hansestadt Danzig var opprinnelig en bil- og passasjerferge som ved krigens utbrudd ble tatt i bruk av den tyske Kriegsmarine, og fraktet en bataljon infanterister til København på morgen 9. april. Her vises den ved kai i København. (Peter Thorning Christensens arkiv)

vendereis på grunn av dårlig sikt.⁹⁰ Deres nyeste og flotteste krigsskip, Blücher, som skulle til Oslo for å utøve kanonbåt diplomati av ypperste merke, havnet i stedet på havets bunn.

Historien om 9. april er derfor et konkret eksempel på Carl von Clausewitz' tanker om krigens friksjon: «Att handla i krig är som att röra sig i ett motsträvigt element. Lika litet som man kan utföra de naturligaste och enklaste rörelser, t ex bare att gå med lätthet och precision i vatten, lika litet kan man i krig ens uppnå normala resultat med vanliga insatser.»⁹¹ Det er alltid lett å sitte i ettertid med inntrykket av å ha det hele bildet, og se hva man burde ha gjort her eller der. Da

det sto på, var det imidlertid langt vanskeligere. Det er det alltid. Det er derfor lett å bli lamslått av den friksjon som alltid oppstår i krig.

Det var også den viktigste erfaringen general og forsvarssjef Otto Ruge tok med seg i fra felttoget i Norge. Det er lett å miste motet i en så kaotisk situasjon som det krig og væpnet overfall er, men det er det egentlig ingen grunn til:

*«Folk flest, også vi militære, er altfor tilbøielige til å akseptere situasjonen som den er i øieblikket og gå ut fra at den situasjonen blir den endelige, i stedet for å huske på at livet går videre og at situasjonen imorgen alltid vil være en annen enn i dag, og at det derfor ingen grunn er til å miste troen, selv om det går galt i første omgang. Det er det vi lærer av historien. Får jeg igjen noe å gjøre med oppdragelsen av de unge offiserer, vil jeg derfor legge enda mer vekt på studier av historien enn jeg har gjort tidligere».*⁹²

Å lese historie, som den boka du nå sitter med, kan altså ha en direkte militær effekt, ikke fordi man kan overføre lærdommer direkte, men fordi man blir bedre kjent med krigens natur. Og den endrer seg i mindre grad gjennom århundrene enn det man skulle tro. Første læringspunkt er altså at friksjon, uflaks og tilfældigheter er en iboende side ved krigens natur, uavhengig av teknologisk nivå og sosial kontekst. Slik har det alltid vært, og slik vil det alltid være.

Mennesket i sentrum

Militært overfall og krig på egen jord er ikke en like fremmed tanke for oss nå, som det var for bare noen få år siden. Kan hende vil en ny offiser i framtiden stå overfor valget: Skal jeg skyte, eller skal jeg det ikke? Se for eksempel for deg lokale sjefer for NATO-styrker som er deployert til de baltiske land, og hvor veien til den russiske grensen er kort.

Det er lett å tenke seg at på grunn av dagens informasjonsteknologi vil ingen offiser få det spørsmålet i fanget. Statsministeren er aldri langt unna en mobiltelefon, og spørsmål om krig og fred vil derfor ikke bare i teorien, men også i praksis, være et spørsmål for regjeringen, og ikke for Forsvaret. I tilfellet Eriksen var det nettopp mangelen på kommunikasjon og adekvat situasjonsbevissthet i de høyere beslutningsledd som gjorde at han fikk det handlingsrommet han trengte. Dette kan selvfølgelig skje igjen, at høyere beslutningsmyndigheter ikke makter å komme til en beslutning i tide eller er satt ut av spill på en eller annen måte.

Eriksen hadde i motsetning til nevnte kystløytnant Munch ingen overordnet på fortet, og hans militære foresatte i Horten var åpenbart ikke på høyde med situasjonen. Og hadde Halvdan Koht hatt et rimelig korrekt bilde av de tyske sjømilitære stridskreftene på vei inn mot de største byer langs hele kysten opp til Narvik, er det lite som tyder på at han hadde gitt ordre om noe annet enn å innlede forhandlinger. At han faktisk avviste Curt Bräuers ultimatum på morgenkvisten 9. april, skyldtes at han ikke kjente til det fulle omfanget av det tyske angrepet, at

han regnet med britisk hjelp, og at ved å si nei sørget han også for at Norge ikke havnet på tysk side i krigen frivillig, noe som hadde vært ledesnoren hele veien:

«Det som eg drog fram for tanken min, det var det som eg mange gonger hadde sagt, at ytre hendingar måtte ikkje få avgjera kva side Noreg skulle koma til å stå på i ein krig, og at vi ikkje i noko tilfelle måtte koma «på den range sida». Med den «range sida» meinte eg Tyskland; å stå i samband med eit nazist-styre, det ville for eit demokratisk Noreg vera noko heilt utenkeleg og umogleg. No var valet der, og dr. Braüer ville ha svar på timen.»⁹³

At han med sitt nei sørget for å hvelve skylden for et eventuelt nederlag over på Forsvaret, var neppe noe han tenkte på da. Som kjent begynte imidlertid Koht ganske umiddelbart å angre på sitt nei, og det var først når tyskerne forlangte å få utnevnt Vidkun Quisling som statsminister at kong Haakon VII og regjeringen Nygaardsvold ble sikre i sin sak på at man faktisk ikke ville akseptere tysk overherredømme uten kamp.

Det er derfor som den norske fellesoperative doktrinen fra 2007 skriver, «en feilslutning å tro at teknologi kan løse alle kommando- og kontrollproblemer.»⁹⁴ Mer og bedre teknologi 9. april 1940 ville ha gitt et dårligere resultat. Det er som doktrinen videre skriver: «mennesker som er kjernen i kommando- og kontrollsystemet.»⁹⁵

Selv om offiserer i fremtiden ikke skulle stå overfor en selvstendig beslutning om de skal skyte med skarpt eller ikke på ukjente inntrengere, er det liten tvil om at offiserer også i fremtiden vil bli stilt overfor situasjoner hvor de må velge mellom å følge reglene eller sin egen fornuft og sitt eget profesjonelle skjønn. Dette virker kanskje som et kunstig skille, men er det ikke. Den svenske professor og organisasjons- og managementforsker Mats Alvesson har nettopp pekt på hvordan vår tid med alle versjoner og avarter av *New Public Management* preges av handlingslammelse og frykt for å gjøre feil: «Mycket energi går åt till att göra allt formellt rätt och uppvisa rätte planer, rutiner och dokumentation som gör att allt ser bra ut. Men en bocka-av-logik för verksamhetsledning borger för en illa fungerande verksamhet.»⁹⁶ Stadig flere offiserer og militære ledere vil altså i fremtiden finne seg i en situasjon hvor sunn fornuft og faglig skjønn peker i én retning, men bestemmelser og reglement i en annen. De fleste av oss vil, som vi skal se under, velge det trygge – å følge reglementet. Som Alvesson skriver: «Skräcken att göra fel är så utbredd att allt tänkande upphör.»⁹⁷

Mange vil kunne havne i slike kriser i fremtiden, som er dramatiske nok for dem det angår. Hvem av oss tør å gjøre som oberst Eriksen: Å følge sin egen samvittighet og overbevisning i situasjoner hvor mye står på spill også rent personlig, selv om det ikke er spørsmål om krig og fred? Jeg vil tippe stadig færre, etter hvert som det profesjonsødeleggende regelrytteriet brer om seg. Da terroren rammet Norge 22. juli 2011, var for eksempel det mest påfallende det fullstendig fraværet av en Birger Eriksen. Få i uniform utmerket seg ved å handle resolutt og på eget

initiativ, det var det turister og badegjester som gjorde da de tok sine fritidsbåter fatt for å fiske livredd ungdom opp av vannet.

Dette er den andre generelle innsikten historien om Oscarsborg og Mid-delgrundsfortet kan gi. Beslutninger formes av langt mer enn instruksjer og kost-nytte-analyser, og ledelse handler om langt mer enn å tolke sjefens intensjon og å kunne håndtere store mengder informasjon. Mennesket er ingen beslutningsmaskin, og din karakter, personlige ballast og erfaringer er med på å påvirke hvilke beslutninger du fatter, og hvilke du velger ikke å fatte.⁹⁸ Ansvarsglede og moralsk mot er ikke noe som kommer ut av en datamaskin eller som du kan lese deg til i pensumlitteratur. Offiserer som tør å tenke og handle politisk er heller ikke noe som vokser fram av seg selv. Snarere tvert imot. Hvilke konsekvenser dette bør få for seleksjon og lederutdanning, overlater jeg til leseren selv å grunne videre over. Personlig ser jeg liten grunn til optimisme på lang sikt.

Uten oberst Eriksen og krigens friksjon ville Blücher ha overlevd, og Norge ville ha kapitulert som Danmark 9. april. Dette leder oss til neste innsiktspunkt.

Den selvstendige beslutnings overveldende ansvar

Hvor lett er det egentlig å handle selvstendig i alvorlige spørsmål? Mange militære sjefer i moderne fredsoperasjoner har savnet klare politiske intensjoner og utvetydige militære styringssignaler uten å få det. Men de finner stort sett en form for angstdempende støtte i diverse operasjonsplaner nærmest uansett hvor diffuse de er. Ikke minst finner de støtte i å se på hva andre har gjort, og gjør i tilsvarende situasjoner, og i de forventinger de synes de registrerer både over og under seg i hierarkiet. Man humper av gårde langs opptråkkede stier. Men hvor ofte ser man en militær sjef gjøre noe helt annet enn det omgivelsene forventer av ham, eller noe annet enn det «alle de andre» gjør? Det er sjeldent, og den hasteutnevnte kommanderende general i 1940, generalløytnant Otto Ruge, fortalte etter krigen hvorfor:

«Blant de enkelte som knakk sammen under ansvaret er det menn som sikkert ville løst sine oppgaver bra hvis de hadde hatt en klar ordre å holde seg til. Og omvendt, jeg kjenner også menn som i dag står høyt i nasjonens omdømme og med rette, men som også hadde sine svake stunder den gang, men som ble reddet fordi de tidlig fikk grei beskjed om hva man ventet av dem. Og som deretter førte sine avdelinger med fast og myndig hånd fordi den selvstendige beslutnings overveldende ansvar var tatt fra dem. Slik er de fleste av oss, vi trenger noe fast å holde oss til når det kniper, en grei beskjed å holde oss til. For de fleste underordnede betyr dette alt, de vokser, eller de blir små, ettersom de blir ledet.»⁹⁹

Da kaptein Sødem spurte Eriksen da de sto ved hovedskytset om: «Skal der skytes», svarte kommandanten «ja».¹⁰⁰ Det var alt. Så enkelt, og så uendelig vanskelig. Han skulle kun ta én beslutning. Når den var tatt, ville styrken klare seg selv etter at «den selvstendige beslutnings overveldende ansvar var tatt fra dem».

Det tredje innsiktspunktet er altså at ganske få av oss er glade i å ta selvstendige beslutninger som kan få svært alvorlige konsekvenser. Spesielt militære offiserer, som har med irreversible konsekvenser å gjøre, liker å ha noe fast å holde seg til, noe også den amerikanske militærfilosofen J. Glenn Gray fremholder:

«The course of war is as wayward and unpredictable as the imagination of men is a conviction as old as Pericles. But how many professional military men ever accept it? On the contrary, the world they inhabit, both outer and inner, must be governed by iron laws[...] As a specialist in warfare, he wants none of the half-light and dubiety of morals and politics in his profession. He desires to be under orders and to know what is expected of him all the time.»¹⁰¹

Folk som makter å tenke og handle selvstendig i farens stund, eller i den byråkratiske dumhetens blindgate, er altså sjeldnere enn vi liker å tenke på, og det blir stadig færre av dem. Civil courage dyrkes verken i byråkratier generelt eller i Forsvaret spesielt.

Etterpåklokskapens forbannelse

Det siste innsiktspunktet er knyttet til etterpåklokskapens forbannelse. Når noe uventet skjer, viser det seg nesten alltid at det fantes klare signaler om hva som var i ferd med å skje, men at vi ikke forsto dem før det var for sent. Amerikanerne satt med mye informasjon som pekte i retning av japanernes angrep 7. desember 1941, og ikke minst før Al Qaidas angrep 11. september 2001. Også dansker og nordmenn satt med en mengde opplysninger som pekte i retning av et tysk angrep i april 1940. Spesielt etter Roberta Wohlstetters bok Pearl Harbor: Warning and Decision fra 1962, aksepterer imidlertid stadig flere at den blindheten ligger i sakens natur, og ikke i kritikkverdig kortsiktighet eller politisk betingede skylapper. Det kan være umulig å vite hva som er relevante «signaler», og hva som er irrelevant «bakgrunnsstøy» før etter at hendelsen har funnet sted.¹⁰² Vi blir ikke overrasket fordi vi mangler informasjon, men fordi vi mangler informasjon om hvilke deler av den informasjonen vi har som er relevant.

Poenget i denne sammenheng er at når vi står på baksiden av hendelsen, som vi gjør i forhold til hendelsene 9. april, og skal vurdere de tankene de gjorde seg som sto på framsiden av hendelsen, står vi overfor en uoverstigelig epistemologisk og metafysisk kløft. Det er umulig ikke bare for oss som ikke opplevde 9. april å sette seg helt inn i den situasjonen som gjaldt, men også for dem som selv var der. Deres erindring om det som skjedde er farget av all den kunnskapen de har fått etterpå.

Vi skal huske at ingen aktører den 9. april 1940 hadde erfaring fra andre verdenskrig. Det de derimot hadde erfaring med var den første. Og erfaringene fra den krigen var svært viktige og formative, på måter som det i dag nesten er umu-

lig å få øye på. Vi skal derfor i det følgende bruke litt tid på å avdekke hvor forskjellig lærdommene man trakk fra de to verdenskrigene egentlig var.

10. juni 1949 vedtok den norske regjeringen en kongelig resolusjon med tittelen Direktiver for militære befalingsmenn og militære sjefer ved væpnet angrep på Norge. Resolusjonen, som stadig er gjeldende, hadde sin bakgrunn i den nølende politiske og militære styringen, og den famlende mobiliseringen i april 1940. Om landet igjen skulle bli angrepet, denne gangen formodentlig i fra øst, måtte det ikke herske noen tvil om hva myndighetene ventet av sine militære befalingsmenn:

- a) *De skal uten videre gjøre motstand mot et væpnet angrep med alle midler som står til rådighet og sette all kraft inn på forsvaret i løpet av kortest mulig tid.*
- b) *De skal gjøre motstand selv om de blir stående alene og selv om situasjonen ser vanskelig eller håpløs ut og uten hensyn til om fienden truer med eller gjør alvor av represalier om det gjøres motstand (f.eks. bombe byer eller lignende).*
- c) *De skal fortsette forsvarskampen uavhengig av de paroler som blir utstedt i Kongens (Regjeringens) eller annen overordnet myndighets navn, dersom disse er tatt til fange eller satt ut av funksjon på annen måte.¹⁰³*

Dette er rene ord for pengene, men hvorfor var det nødvendig å vedta en slik resolusjon overhode? Er ikke budskapet i resolusjonen det naturligste i verden? Skal ikke militære styrker alltid sette alt inn på å forsvare folk og fedreland? Er det ikke derfor en stat holder seg med et militært forsvar?

Selv om budskapet i Kgl. Res. 10. juni 1949 var på grensen til det innlysende i 1949, var det som vi har sett ikke slik i 1939, eller 1929 for den del. Snarere tvert i mot. Før angrepet i 1940 ville en slik resolusjon ha blitt betraktet som galskap. Paradokset grunner i at før andre verdenskrig ble krig betraktet som det ytterste onde. Krig måtte for all del unngås. Det gjaldt spesielt for småstater uten egne ekspansive ambisjoner. Om man uforskyldt skulle komme i skuddlinjen, slik Belgia hadde gjort i 1914, var det dumme man kunne gjøre å yte slik motstand som den kongelige resolusjon ba om i 1949. Tapre Belgias kamp mot den tyske dampveivals som rullet gjennom deler av landet på vei mot Frankrike var ikke et eksempel til etterfølgelse, men et uttrykk for hodeløs belgisk politikk. Som den norske historikeren Nils Ørvik skrev:

«I løpet av de fire årene krigen varte, var en lang rekke småstater blitt okkupert eller hadde måttet tåle andre innskrenkninger i sin nasjonale handlefrihet. Det hadde vært en tung tid, men enten de nå var blitt besatt av tyskerne eller av de allierte, hadde de fått sin fulle nasjonale selvstendighet igjen etter krigen. Mange av dem kunne uten videre fortsette der de slapp. Andre, for eksempel Belgia, hadde takket være sin innbitte, nytteløse forsvarskamp fått en dårligere start, og var satt kraftig tilbake i forhold til de andre. Det var den lønn det høstet for sin heroiske motstand.»¹⁰⁴

Det norske myndigheter fryktet i mellomkrigstiden var ikke at norske offiserer ville være for lite ærekjære i sin militære embetsførsel, men for mye. Om norsk nøytralitet ikke ble respektert, og om krigførende stormakter i en eller annen situasjon skulle forsøke å sette seg fast i områder på norskekysten for å understøtte egne sjø- eller luftoperasjoner, skulle man protestere, men ikke føre en håpløs kamp for å forsvare prestisje og nasjonal stolthet. Hensikten var vakhold, ikke krig.¹⁰⁵ For den borgerlige politikeren og Venstrelederen Johan Ludwig Mowinkel, som var norsk statsminister for tredje gang fra 1933 og fram til Arbeiderpartiet overtok i 1935, var Belgias skjebne i 1914 derfor: «en advarsel til alle stater som ville prøve å sette seg til motverge. Det måtte ikke løsnest ett skudd!»¹⁰⁶

På sosialistiske side var denne frykten enda mer utbredt. I følge det sosialistiske mindretallet i Forsvarskommisjonen av 1920 var det ikke militær styrke, men militær svakhet som hadde holdt Norge utenfor verdenskrigen:

«Vårt militære forsvar var hverken i stand til å hindre eller skaffe oss opreisning for disse ærekrenkelser. Følgelig blev vi stående utenfor de krigførende parter, hvilket utvilsomt var en lykke for landet. Vår militære svakhet beskyttet oss altså faktisk mot å komme med i krigen.»¹⁰⁷

Med andre ord: Jo svakere Forsvaret var, og jo mindre handlekraftig de militære sjefene var, desto bedre. Som Peter Munch poetisk uttrykte det i 1937: «Stål til-trekker lyn».¹⁰⁸ Jo mindre dansk stål, i form av bomber og granater, desto mindre var sannsynlighet for et tysk lynnedslag, tilsynelatende.

Denne oppfatningen, om at landet var best tjent med et svakt forsvar, holdt seg gjennom hele mellomkrigstiden, og i 1935 slo Kristian Gleditsch, faren til den senere langt mer berømte fredsforsker Nils Petter Gleditsch, fast at:

«Hvis Belgia i 1914 ikke hadde hatt sitt «forsvar i orden», for å holde sig til den militære uttrykksmåte, hvis de hadde latt de tyske tropper marsjere igjennem, vilde den belgiske befolkning sannsynligvis ha sloppet langt lettere fra krigen. Og ingen kan med noen sikkerhet si om det vilde ha endret verdenskrigens endelige resultat. Et «forsvar som er i orden» er for et lite land under en moderne stormaktskrig langt mere en fare enn en garanti.»¹⁰⁹

Denne måten å resonere på var kjent også i Danmark. Den 8. januar 1940 valgte Generalkommandoen å alarmere garnisonene i Sønderjylland fordi de fikk meldinger om ansamlinger av tyske tropper sør for grensen. Det gjorde de uten å orientere forsvarsministeren. Informasjonen viste seg å skyldes en misforståelse, men hendelsen satte et støkk i de politiske myndigheter. Hendelsen var i følge Søren Helstrup med på å: «udstille generalerne som skydegale og paranoide, hvis handlinger blot medførte yderligere uro og dermed fare for landet. Episoden var da også med til at øge den i forvejen store afstand mellom regjeringen og hæreløsheden.»¹¹⁰ Som Michael Clemmesen også skriver, hadde det vært et politisk pro-

sjeikt i Danmark helt siden første verdenskrig å sørge for at spesielt hæren ikke skulle være i stand til å handle på egenhånd: «*Værnet blev bevaret lille og under så tæt kontrol, at det ikke kunne komme til at skade landet med krigsførelse*». ¹¹¹ Målet var at: «*enhver militær logikk*» skulle gjøres «*irrelevant*». ¹¹²

Enkelt sagt kan man si at myndighetenes hovedfrykt både i Danmark og Norge ikke var et overfall på landet, men at militære brushoder som for eksempel Birger Eriksen, Carl Gustav Fleischer, Otto Ruge, William Wain Prior og kystløytnant Munch, skulle trekke landet inn i en blodig krig som følge av fillesaker og snakk om ære og nasjonal vilje. Det var ikke verdt å sette menneskeliv og nasjonenes materielle fremgang over styr for prinsipper eller for å forsvare en havn, som man uansett kunne regne med å få tilbake etter krigsslutt. Som general Ruge uttrykte tvilen som rådet: «*Var det krig eller var det ikke krig? Var det regjeringens mening at vi skulle slåss, eller var det ikke? Var det riktig å ta opp en ulik kamp akkurat nå? Var det ikke bedre å spare menneskeliv og verdier?*» ¹¹³

Som man skjønner, logikken var den motsatte av den som fremkommer i den kongelige resolusjon av 1949. Det var først under andre verdenskrig at det ble klart at det fantes verre skjebner enn krig, nemlig okkupasjon og risiko for deportasjoner og folkemord. Det var først i skyggene fra totalitære regimers forrykte barbari at det ble mulig å be om at Forsvaret skulle gjøre motstand «uten hensyn til om fienden truer med eller gjør alvor av represalier om det gjøres motstand.»

Også formuleringene i Den Militære undersøkelseskommissjonen av 1946, som vi alt har vært inne på, om at «kampen i tilfelle av overfall skulle tas opp med alle til rådighet stående midler» er åpenbart påvirket av de erfaringene man hadde gjort seg etter 1940, og tar i liten grad hensyn til at det som i etterpåkløkskapens lys framstår som defaitisme, fremsto som sunn og forsvarlig politikk før krigen. Visst trakk både trange økonomiske kår og en betydelig ideologisk basert anti-militarisme i retning av skrinne forsvarsbudsjetter og lite trening, men i bunnen for denne strategien lå det en erkjennelse om at små lemmer bør flytte seg om moskusene skulle begynne å slåss. Det hadde lite med pasifisme og sosialisme å gjøre. Det handlet om å gjøre det man mente var best for landet.

Det er det fjerde generelle læringspunktet. Når man skal bedømme tidligere handlinger og beslutninger må man erkjenne at man *alltid* har et annet utkikkspunkt enn dem som opprinnelig handlet og besluttet. Om man dømmer fortiden basert på dagens kunnskap og etter dagens standard og normsett, begår man urett mot både fortiden og samtiden, og snyter seg selv for læring.

Det var ikke bare et verdensbilde som brast morgenen 9. april, men et menneskesyn. Både danske og norske myndigheter tok det for gitt at eventuelle fiendtligheter ville bli innledet med diplomatiske ouverturer i form av krav og ultimater. Et angrep på en selvstendig nasjon måtte på en eller annen måte rettfærdiggjøres, trodde man. Den tyske operasjonsplanen hang imidlertid i sin helhet på overraskelsesmomentet. Krav og ultimater kunne derfor tidligst komme samtidig med at angrepet var et faktum. Også et ultimatum til Danmark var uforenelig med suksess i Norge. ¹¹⁴ Til og med tyskerne selv antok at krig måtte innledes med en krig-

serklæring. For eksempel fikk Birger Eriksen en tid etter 9. april spørsmål av en tysk offiser: «*Si meg, oberst, når fikk De krigserklæringen?*» Eriksens svar forbløffet tyskeren: «*Hans alvorlige overraskelse var stor, og det varte lenge før han vilde tro at noen krigserklæring ikke var levert før eskadren kom forserende.*»¹¹⁵ Offiseren stusset nok ikke bare over det faktum at han representerte en nasjon som ikke fulgte reglementet for en *fair fight*. Han var nok også en smule i stuss over hva slags mann det var han snakket med. Er det oberster som starter krig i Norge?

Kort forskningsstatus

Det er selvfølgelig skrevet en enorm mengde bøker om bakgrunnen for, forløpet av og konsekvensene av operasjon *Weserübung*. Det er også skrevet et berg med bøker som fortolker denne krigens plass i de to nasjoners historier om seg selv. Og det finnes selvsagt mange fortolkninger av disse fortolkningene igjen.¹¹⁶ For mange til at det har noen hensikt å nevne dem her.

Ganske raskt kom det bindsterke og offisiøse verk om krigen i Norge som etablerte narrativet slik det i all hovedsak har blitt stående siden. Norge hadde i mellomkrigstiden «ikke fulgt med i tiden, men bygget på fred som i tross», som Nordahl Grieg skrev. Norske politiske myndigheter, og danske for den del, hadde vært naive og godtroende, og ville heller bruke skattebetalernes penger på veier, arbeid og velferd, enn på stridsvogner og luftvern. Straffen for å være så blåøyde ble så fryktelig at det ikke hadde større verdi å bringe de ansvarlige politikere for en domstol etter krigen. Dommen fra folket var hard nok. Som Bo Lidegaard skriver: «*Retsopgørets mest alvorlige anklage kunne hverken rejses eller pådømmes. Den hørte ikke ind under nogen domstol og kunne ikke omfattes af en lov med tilbagevirkende kraft: anklagen for at have sat landets selvrespekt over styr. Anklagen for at have skabt tvivl, hvor klarhed var påkrevet.*»¹¹⁷ (I parentes skal det bemerkes at utenriksminister Koht og statsminister Nygaardsvold sluttet seg til det borgerlige kravet i Norge om å få bli stilt for riksrett etter krigen, noe som ville gjøre at anklagene mot dem ville bli skikkelig «*belyst, prøvet og pådømt i rettslige former og for åpne dører.*»¹¹⁸ Her satte imidlertid de nye koster i Arbeiderpartiet foten ned.¹¹⁹ Partiet satt etter 1945 med den ubestridte politiske makten i Norge, og hadde ingen interesse av at man gravde for intenst i fortiden.)

Selv om hovedfortellingen om krigen i Norge og Danmark for lengst har satt seg, stopper ikke det siget av stadig nye bøker om krigen. Vittige tunger vil ha det til at norsk forlagsbransje er de siste krigsprofitører. Det er alltid noe «nytt» å skrive om den krigen. Det er alltid en ny vinkling, eller forhold folk for lengst har glemt som kan selges på nytt og på nytt. Det er alltid deler av historien som ikke har fått sin rettmessige plass i nasjonens kollektive hukommelse. Det er alltid noen tause og forbigåtte man kan trekke fram og selge ytterligere bøker om. Litt snodig er det derfor at det er skrevet relativt lite om Oscarsborg.

Skuddene fra Oscarsborg er selvfølgelig beskrevet i alle oversiktsverk om krigen i Norge, men det er relativt få bøker som vier seg kun til det tema. En av de

siste, og en av de mest leseverdige, er journalist Alf R. Jacobsens bok *Krysseren Blücher, 9. april 1940*, fra 2010. Også der er det lite man ikke visste fra før, men historien er systematisert og presentert på en god måte. Noe tilsvarende finner man selvfølgelig ikke om Middelgrunden. Det finnes også flere guidebøker, som *Bli med til Oscarsborg*, av tidligere kommandant på festningen Tor Hovland (4. utg. 2009) som gir ganske detaljerte beskrivelser av festningen og hendelsene der.

Det er også påfallende at hendelsene ved Oscarsborg ikke i større grad har blitt gjort til gjenstand for kunstnerisk bearbeidelse i en eller annen form.¹²⁰ Man skulle tro at hendelsene der burde være det perfekte utgangspunkt for film og drama. Det var én mann i sentrum. Han skulle fatte én beslutning, og hendelsene rundt ham var svært fortettet i både tid og rom. Til alt overmål står også «kulissene» der fremdeles, men den store filmen om Eriksen og dramaet ved Oscarsborg er ennå ikke laget.

Noen, som for eksempel tidligere avdelingssjef ved Forsvarsmuseet Thor Brynhildsen, vil formodentlig mene at grunnen til at Oscarsborg har fengst såpass liten interesse, tross alt, er at det ikke skjedde noe interessant der, utover det åpenbare. I forbindelse med 75 årsmarkeringen hadde derfor Brynhildsen et innlegg i Aftenposten 14. april 2015, hvor han slo fast at: «*Blücher ble senket som følge av at oberst Eriksen gjorde det han var pålagt. Oberst Eriksen handlet ikke på eget initiativ.*»¹²¹ Til grunn for denne påstanden ligger en nokså tendensiøs kryssklipping av de gjeldende instruksjer og regelverk.¹²² Når Brynhildsen også skriver at: «*Oberst Eriksen fulgte direktivet og instruksjonen nøyaktig slik han var pålagt. En skal også merke seg at alle festningskommandanter og fortsjefer åpnet ild i henhold til de samme direktiver og instruksjonen*»,¹²³ er det ikke helt lett å ta Brynhildsen alvorlig. Bruk av hovedskyts og torpedoer som på Oscarsborg, og et fullstendig taust Måkerøy er altså begge et korrekt utslag av det militære skjønns møte med reglementet.

Hva Brynhildsens egentlige motiv med å alminneliggjøre Eriksens svært ualminnelige beslutning er, aner jeg ikke, men han er ikke helt alene. En av de virkelige nestorene innenfor den seriøse historieforskningen på krigen i Norge, professor Ole Kristian Grimnes, hevder for eksempel at: «*April og juni 1940 var Nygaardsvold-regjeringens "finest hour" – dens stolteste stund*».¹²⁴ Det å få hele landet hærtatt og selv bli jaget ut av riket, var altså en strålende prestasjon. I mitt hode var derimot felttoget den militære embetsstandens siste krampetrekninger. Folk som Eriksen, Fleischer og Ruge viste at enkelte offiserer fremdeles var i stand til å ta selvstendige beslutninger, noe også kong Haakon VII maktet. For dem var regjeringen og Storting ikke den høyeste autoritet. De sloss for noe større og viktigere enn de (parti)politiske intensjoner.

Hvor skal slike offiserer komme ifra i framtiden?

Konklusjon

Hovedmålet til både den danske og den norske sikkerhetspolitikken var ikke, som vi kanskje skulle tro, å holde landene utenfor krigen, men å spare nasjonen for krigens ødeleggelser.¹²⁵ Danmark lykkes nesten 100 prosent med sin politikk, og Norge var ikke så langt unna, om vi ser de norske tap i relieff til de russiske, polske eller jugoslaviske.

Kanskje er det Peter Munch og Halvdan Koht som er de egentlige heltene i denne historien allikevel? Kanskje ikke. Hadde alle europeiske politikere utenfor Tyskland spilt sine kort som Danmark og Norge, hadde Europa nå vært styrt fra Berlin, og demokrati og menneskerettigheter hadde bare vært et fjernt minne.

At humanismen overlevde i Vest-Europa var altså ikke Munch og Kohts fortjeneste, men Eriksen og millioner av andre, som av ulike grunner tok kampen opp. Som vi startet dette kapittelet med: Kanskje fortjener Eriksen all den heder han kan få:

«Of course, Churchill might have risen to the top without the stimulus of the Norwegian campaign, but it was by no means an inevitable outcome. It was perhaps the single most significant event for Britain in the course of the war; for who would claim, whatever his faults, that any other leader could have sustained the nation so successfully in the dark days ahead?»¹²⁶

Noter

- 1 Forfatteren ønsker å takke Michael H. Clemmesen, Poul Grooss og Peter Thorning Christensen for mange gode innspill til flere versjoner av dette kapittelet.
- 2 Lukacs, John, *The Duel, 10 May – 31 July 1940: The Eighty-Day Struggle between Churchill and Hitler*, (Ticknor & Fields, New York 1991), p. 31.
- 3 Ibid., p. 32.
- 4 Referat fra møtet i 21-mandsudvalget 27-1-1939, gjengitt i Søren Helstrup, *Truslen mod Danmark – Regjeringen og de militære chefers trusselsopfattelse 1938-40* (Museum Tusulanums Forlag, Københavns 2000), p. 65.
- 5 Helstrup, *Truslen mod Danmark*, p. 24.
- 6 Poulsen, Henning, *Besettelsesårene 1940-1945*, (Aarhus universitetsforlag 2. utg. 2005), p. 10.
- 7 Salmon, Patrick, *Scandinavia and the Great Powers 1899-1940*, (Cambridge University Press, 1997), p. 337.
- 8 Søeborg, Flemming, *9. april, Da Danmark blev besat*, (People's Press, København 2012), p. 28.
- 9 Helstrup, *Truslen mod Danmark*, p. 66.
- 10 <http://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/statsminister-thorvald-staunings-s-nytaarstale-1-januar-1940/> (Lastet ned 14. juni 2017.) Se også Niels Wium Olesen «1940 i dansk politikk», i Hans Fredrik Dahl, Hans Kirchhoff, Joachim Lund og Lars-Erik Vaale (red.), *Danske tilstander, norske tilstander, 1940-45*, (Forlaget Press, Oslo 2010), p. 62.
- 11 Helstrup, *Truslen mod Danmark*, p. 19.
- 12 Koht, Halvdan, *Frå skanse til skanse, Minne frå krigsmånadene i Noreg 1940* (Oslo: Tiden 1947), p. 24.
- 13 Kristiansen, Tom, *Tysk trussel mot Norge? Forsvarsledelse, trusselvurderinger og militære tiltak før 1940*, (Fagbokforlaget, Bergen 2008), p. 130.
- 14 Clemmesen, Michael H., *Den lange vej mod 9. april – Historien om de fyrre år før den tyske operation mod Norge og Danmark i 1940* (Syddansk Universitetsforlag, Odense 2010), p. 509.
- 15 Intervju i Dagbladet gjengitt i Odd-Bjørn Fure, *Norsk Utanrikspolitisk historie bind 3, Mellomkrigstid 1930-1940*, (Universitetsforlaget, Oslo 1996), p. 305.
- 16 Hart, Basil Liddell, *Den annen verdenskrig*, (J.W. Cappelens Forlag, Oslo 1971), p. 69.
- 17 I juli 1921 hadde brigader William "Billy" Mitchell gjort et stort nummer av at fly fra *U.S. Army Air Service* hadde maktet å senke det beslaglagte tyske skipet *Ostfriesland*. Hans kritikere var derimot usikker på hva han hadde bevist med det. Skipet lå stille og dødt i sjøen og hadde verken luftvern eller havarilag om bord som kunne slukke branner og tette hull. Det reelle styrkeforholdet mellom fly og skip var derfor ganske uklart i april 1940.
- 18 Wolfgang Wegener, gjengitt i Kristiansen, *Tysk trussel mot Norge?*, p. 110.
- 19 Clemmesen, *Den lange vej mod 9. april*, p. 514.
- 20 Nøkleby, Berit, *Hitlers Norge, Okkupasjonsmakten 1940-1945* (Cappelen Damm, Oslo 2016), p. 21.
- 21 Kontorsjef Christopher Meyer i Norsk rederiforbund til britenes utsending til Norge minister Cecil Dormer i 1938, gjengitt i Kristiansen, *Tysk trussel mot Norge?*, p. 91.
- 22 Nøkleby, *Hitlers Norge*, p. 32.
- 23 Clemmesen, *Den lange vej mod 9. april*, pp. 498, 501.
- 24 Gjengitt i Helstrup, *Truslen mod Danmark*, p. 134.
- 25 Berit Nøklebye oppsummerer Hitlers beveggrunner for å angripe Norge slik: «som vern mot en britisk fare fra nord, skaffe operasjonsfrihet for Kriegsmarine, holde skipsleden åpen, og beskytte tilførselsveien langs norskekysten, særlig for malmtransporten fra Narvik.» Nøkleby, *Hitlers Norge*, p. 34.
- 26 Clemmesen, *Den lange vej mod 9. april*, p. 521.
- 27 Gjengitt i Kristiansen, *Tysk trussel mot Norge?*, p. 60.
- 28 Poulsen, *Besettelsesårene*, p. 13.
- 29 Kristiansen, *Tysk trussel mot Norge?*, p. 51.
- 30 Ibid., p. 118.
- 31 Koht, *Frå skanse til skanse*, p. 24.

- 32 Clemmesen, *Den lange vej mod 9. april*, p. 525.
- 33 Kristiansen, *Tysk trussel mot Norge?*, p. 144.
- 34 Ibid., p. 151.
- 35 Gjengitt i Ibid., p. 152.
- 36 Fjeld, Odd T. (red.), *Klar til strid – Kystartilleriet gjennom århundrene*, (Kystartilleriets Officersforening, Oscarsborg 1999), p. 62.
- 37 Fjeld (red.), *Klar til strid*, p. 186.
- 38 Sitatet er fra Eriksen, Birger, «Den dramatiske kamp ved Oscarsborg 9. april 1940» *Aftenposten*, 6. juni 1945.
- 39 <https://da.wikipedia.org/wiki/Middelgrundsfortet>
- 40 Oversigt over det viktigste Artillerimateriel m.m. ved Kystdefensionen – 1. April 1940; Krantz, Kristian Østergaard, *9 april 1940, Kanonen der ikke skød, en beretning fra besættelsestiden*. Søværnets Konstabelskole, 1980. (Når granat og ladning var delt, ble kaliber angitt i cm, men når samlet som patron i mm.)
- 41 Krantz, *9 april 1940, Kanonen der ikke skød*, p. 8.
- 42 Poulsen, *Besættelsesårene*, p. 14.
- 43 Gjengitt i Helstrup, *Truslen mod Danmark*, p. 143.
- 44 Scheen, Rolf, *Norges sjøkrig 1939-40*, 1. bind, (Bergen: John Griegs Forlag, 1947), pp. 116-117.
- 45 Fra rapporten etter Den Parlamentariske Kommissions Besøg paa Middelgrundsfort Lørdag den 27. April 1946, p. 271.
- 46 Fra rapporten etter Den Parlamentariske Kommissions Besøg paa Middelgrundsfort Fredag Eftermiddag den 26. April 1946, p. 249.
- 47 Krantz, *9 april 1940, Kanonen der ikke skød*, p. 23.
- 48 Fra rapporten etter Den Parlamentariske Kommissions Besøg paa Middelgrundsfort Fredag Eftermiddag den 26. April 1946, p. 241.
- 49 Helstrup, *Truslen mod Danmark*, p. 155
- 50 Poulsen, *Besættelsesårene*, p. 16
- 51 Søeborg, *9. april*, pp. 210-211.
- 52 Ibid., p. 156.
- 53 Poulsen, *Besættelsesårene*, p. 16
- 54 Fjeld (red.), *Klar til strid*, p. 186
- 55 Denne delen av framstillingen er i hovedsak basert på Fjeld (red.), *Klar til strid*, pp. 186 ff.
- 56 Eriksen, «Den dramatiske kamp ved Oscarsborg 9. april 1940».
- 57 Denne beretningen har kommet til forfatterens kjennskap gjennom Michael Clemmesen og hans kontaktnett. Identiteten til telefonistinnen er kjent, men familien ønsker ikke at navnet offentliggjøres her. Som så mange andre i den generasjonen mente vedkommende at hun ikke hadde gjort annet enn sin plikt, og ønsket ikke å fremheve seg selv.
- 58 Eriksen, Birger, «Blüchers senking ved Oscarsborg» *Arbeiderbladet* 4. august 1945.
- 59 Nøkleby, *Hitlers Norge*, p. 22.
- 60 Eriksen, «Blüchers senking ved Oscarsborg».
- 61 Jacobsen, Alf R., *Krysseren Blücher – 9. april 1940* (Vega Forlag Oslo 2010), p. 91,
- 62 Eriksen, «Blüchers senking ved Oscarsborg».
- 63 Ibid.
- 64 Hovland, Tor, *Bli med til Oscarsborg* 4. utg. (Kolofon, 2009), p. 65.
- 65 Eriksen «Den dramatiske kamp ved Oscarsborg 9. april 1940».
- 66 Fjeld (red.), *Klar til strid*, p. 192.
- 67 Nøkleby, *Hitlers Norge*, p. 22.
- 68 Forsvarets rekruttering og medietjeneste (FRM), intervju med general Otto Ruge i 1946. Tilført meg av Tom Kristiansen.
- 69 NOU 1979: 47 *Rapport fra den militære undersøkelseskommisjonen av 1946, avgitt mai 1950*, p. 30 (Kommisjonens brev datert 2. mai 1946 til generaljurisdiksjonsjefene for Hæren, Sjøforsvaret og Luftforsvaret.)

- 70 Generaljurisdiksjonssjefen for Sjøforsvaret, SOK Jnr. 3048/48/C – A/EAT. Forholdende på Måkerøy under krigsoperasjonene i 1940. Brev fra SOK av 15. mars 1948. (Forsvarsdepartementet. Undersøkelseskommissjonen. Krigsoperasjonene 1940 1. Sjøforsvarsdistrikt. Arkivenhet: RA/RAFA-1235/D/L0011 (Depot: OSL1, magasin: 1B, reol: 092, fag 06, hylle 3.)
- 71 Generaljurisdiksjonssjefen for Sjøforsvaret, SOK Jnr. 3048/48/C – A/EAT. Forholdende på Måkerøy under krigsoperasjonene i 1940.
- 72 Per Erik Olsen og Rune Sørli, *Festung Vestfold, 1940-1945*, (Ares forlag, Skallestad 2016), p. 82
- 73 Generaljurisdiksjonssjefen for Sjøforsvaret, «Granskning av befalet – forholdene på Måkerøy under krigsoperasjonene i 1940.» 7. mars 1948. (Forsvarsdepartementet. Undersøkelseskommissjonen. Krigsoperasjonene 1940 1. Sjøforsvarsdistrikt. Arkivenhet: RA/RAFA-1235/D/L0011 (Depot: OSL1, magasin: 1B, reol: 092, fag 06, hylle 3.)
- 74 Forklaring av kaptein M. Sødem 20/12 1941. (Forsvarsdepartementet. Undersøkelseskommissjonen. Krigsoperasjonene i 1940 Kystartilleriet. Arkivenhet: RA/RAFA-1235/D/L0011 (Depot: OSL1, magasin: 1B, reol: 092, fag 06, hylle 3.)
- 75 Forklaring av kaptein M. Sødem 20-12-1941.
- 76 Fjeld (red.), *Klar til strid*, p. 380.
- 77 Melien, Tor Jørgen, «*Tiden før og under den første verdenskrigen 1905-20*» i Fjeld (red.), *Klar til strid*, p. 96.
- 78 Ibid., p. 97.
- 79 Se mer om dette i Jesber Andersen, «*Interneringen av hjelpekrysseren Berlin. Interneringspolitikk i Norge under første verdenskrig*», Masteroppgave i historie ved Institutt for historiske studier ved Det humanistiske fakultet, Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet, Trondheim mai 2015. (<https://brage.bibsys.no/xmlui/bitstream/handle/11250/2358645/Masteroppgave%20Jesber%20Andersen.pdf?sequence=1>)
- 80 Melien, «*Tiden før og under den første verdenskrigen 1905-20*», p. 97.
- 81 Eriksen, «Blüchers senking ved Oscarsborg».
- 82 Se mer om karakterstyrkens betydning i «*in extremis*»-lederskap i Ole Boe, «*Karaktertrekk hos ledere og møte med det ukjente*» i Glenn-Egil Torgersen (red.) *Pedagogikk for det uforutsette*, (Fagbokforlaget, Bergen 2015).
- 83 Eriksen, «*Den dramatiske kamp ved Oscarsborg 9. april 1940*».
- 84 Eriksen, «Blüchers senking ved Oscarsborg».
- 85 Se mer om dette i Harald Høiback, *Forsvaret – et kritisk blick fra innsiden*, (Cappelen Damm, Oslo 2016).
- 86 Fjeld (red.), *Klar til strid*, p. 376
- 87 Gjengitt i Fjeld (red.), *Klar til strid*, p. 193.
- 88 Eriksen, «Blüchers senking ved Oscarsborg».
- 89 Fra rapporten etter Den Parlamentariske Kommissions Besøg paa Middelgrundsfort Lørdag den 27. April 1946, p. 258.
- 90 Knut Mæsel, *Ni dager i april, luftkampene over Norge 1940* (Oslo: Ex Libris, 1990), p. 17.
- 91 Carl von Clausewitz, *Om Kriget*, (Bonniers, Stockholm 1991), p. 80.
- 92 Otto Ruge, *Felttoget*, general Otto Ruges erindringer fra kampene april-juni 1940, redigert og med innledning av Olav Riste, (Aschehoug, Oslo 1989), p. 206.
- 93 Koht, *Frå skanse til skanse*, p. 22.
- 94 Forsvarsstaben, *Forsvarets fellesoperative doktrine*, (Oslo: 2007) (FFOD 07): pkt. 0583
- 95 FFOD 07: pkt. 0588
- 96 Mats Alvesson «*Funktionell dumhet i offentlig verksamhet måste bekämpas*», i *Dagens samhälle*, 13. Oktober 2016. (<https://www.dagenssamhalle.se/nyhet/funktionell-dumhet-i-offentlig-verksamhet-maste-bekaempas-28349> lasted ned 9. Mars 2017).
- 97 Ibid.
- 98 Se mer om dette i «*Section III – Characteristics of understanding*» i *Joint Doctrine Publication 04 Understanding* (JDP 04), DCDC, Shrivenham, December 2010.
- 99 Intervju med Otto Ruge i program 3, «*Overfall og motstand*» i programserien «*Norge i krig*» 1946.

- 100 Forklaring av kaptein M. Sødem 20/12 1941. (Forsvarsdepartementet. Undersøkelseskomisjonen. Krigsoperasjonene i 1940 Kystartilleriet. Arkivenhet: RA/RAFA-1235/D/L0011 (Depot: OSL1, magasin: 1B, reol: 092, fag 06, hylle 3.)
- 101 Gray, J. Glenn, *The Warriors, Reflection on Men in Battle* (1959), (University of Nebraska Press, Lincoln 1998), pp. 127, 143.
- 102 Krepinevich, Andrew og Barry Watts, *The Last Warrior, Andrew Marshall and the Shaping of Modern American Defense Strategy*. (New York, 2015), p. 41.
- 103 «Direktiver for militære befalingsmenn og militære sjefer ved vepnet angrep på Norge.» 1949-06-10 (<https://lovdata.no/dokument/INS/forskrift/1949-06-10-https://lovdata.no/dokument/INS/forskrift/1949-06-10-1>). Det finnes en dansk parallell: «Den kongelige Forholdsordre» fra 1952, som også hadde tidligere forstadier). Se: <https://www.retsinformation.dk/forms/R0710.aspx?id=41796> (Lastet ned 14. juni 2017).
- 104 Ørvik, Nils, *Norsk sikkerhetspolitikk 1920-1939, sammendrag av Sikkerhetspolitikken 1920-1939*. Utgitt ved Forsvarets krigshistoriske avdeling, 1962, p. 86.
- 105 Ibid., p. 77.
- 106 Ibid., p. 79.
- 107 Det sosialistiske mindretallet i Forsvarskommisjonen av 1920.
- 108 Gjengitt i Søbørg, 9. april, p. 44.
- 109 Gleditsch, Kristian, *Foran en ny verdenskrig* (Fram Forlag, Oslo 1935), p. 91.
- 110 Helstrup, *Truslen mod Danmark*, p. 129.
- 111 Clemmesen, *Den lange vej mod 9. april*, p. 554.
- 112 Ibid., p. 567.
- 113 Ruge i FRM-intervju i 1946.
- 114 Clemmesen, *Den lange vej mod 9. april*, p. 519.
- 115 Eriksen, «Den dramatiske kamp ved Oscarsborg 9. april 1940».
- 116 Hans Fredrik Dahl og Hans Kirchhoff «Okkupasjon – dansk og norsk», i Dahl, Kirchhoff, Lund og Vaale (red.), *Danske tilstander, norske tilstander, 1940-45*, p. 30.
- 117 Lidegaard, Bo, *Kampen om Danmark 1933-45*, 2. utg., (Gyldendal, København 2006), p. 552.
- 118 Sitatet er fra Johan Nygaardsvold, gjengitt i Åsmund Svendsen, *Halvdan Koht, Veien mot framtiden – en biografi* (Oslo: Cappelen Damm, 2013), pp. 374-375.
- 119 Svendsen, *Halvdan Koht*, p. 378.
- 120 Filmen *Kongens nei* fra 2016 har en dramatisk beskrivelse av hendelsene ved Oscarsborg, men heller ikke den filmen har dette som hovedsak.
- 121 <http://www.aftenposten.no/meninger/debatt/Oberst-Eriksen-handlet-ikke-pa-eget-initiativ-da-Norge-ble-overfalt-44311b.html> (Lastet ned 12. august 2016).
- 122 Se Norsk Militært Tidsskrift nr.4/2015 for Odd T. Fjelds gjennomgang av Brynhildsens argumenter.
- 123 <http://www.aftenposten.no/meninger/debatt/Oberst-Eriksen-handlet-ikke-pa-eget-initiativ-da-Norge-ble-overfalt-44311b.html> (Lastet ned 12. august 2016).
- 124 Grimnes, Ole Kristian, *Norge i Krig. Bind 1: Overfall*, (Aschehoug, Oslo 1984), p. 252.
- 125 Helstrup, *Truslen mod Danmark*, p. 189.
- 126 Harvey, Maurice, «The balance sheet of the Norwegian campaign», i Patrick Salmon (red.), *Britain & Norway in the Second World War*, (HMSO, London 1995), p. 23.